

Tweede experiment met het stembiljet model 2

In dit verslag

1	Inleiding	5
2	Het stembiljet en de andere middelen	8
2.1	Het stembiljet en de lijst met kandidaten	8
2.2	Hulpmiddelen voor blinde en slechtziende kiezers	12
2.3	Hulpmiddelen voor stembureauleden bij het geven van uitleg	12
2.4	Middelen om de kiezers vooraf te informeren	13
3	Nadere regels bij een experiment met het nieuwe stembiljet	15
3.1	Bemensing stembureau: een extra lid	15
3.2	Inrichting van het stemhokje en stemlokaal	16
3.3	Uitreiken nieuw stembiljet bij vergissen	16
3.4	Ophalen informatie ten behoeve van de evaluatie	16
4	Het onderzoek	18
4.1	Onderzoeksvraag	18
4.2	Betrokken gemeenten	19
4.3	Uitvoering onderzoeken op 29 oktober	20
5	Uitslagen	24
5.1	Totaal	24
5.2	Redenen van ongeldigheid	26
5.3	Stemmen op de lijsttrekker	27
5.4	Aantal keer nieuw stembiljet uitgereikt	28
5.5	Wat verder opvalt	29
6	Bevindingen kiezers	31
6.1	Over de deelnemers aan de enquête	32
6.2	De waardering van de kiezer voor het gemak van het gebruik van het stembiljet in het stemhokje	33
6.3	De waardering van de kiezer voor het gebruik van het boekje met de lijst met kandidaten in het stemhokje	35
6.4	De wijze waarop de kiezer zijn keuze van een kandidaat bepaalt	36
6.5	De waardering van de kiezer voor de uitleg vooraf	39
6.6	Wat verder opviel	41
6.7	Bevindingen kiezers die hebben gestemd met behulp van de mal	42

7	Bevindingen stembureauleden en tellers	44
7.1	Of en in welke mate de stembureauleden het tellen van de nieuwe stembiljetten eenvoudiger vonden	46
7.2	De waardering van de stembureauleden voor het instructiemateriaal	49
7.3	De impact van het gebruik van het nieuwe stembiljet op de werkzaamheden van stembureauleden	51
8	Bevindingen gemeentelijke verkiezingsorganisatie	54
8.1	Werkdruk	54
8.2	Verkiezingsdrukwerk	55
8.3	Logistiek	56
8.4	Training van stembureauleden	56
8.5	Tellen	57
8.6	Communicatie met kiezers over het nieuwe stembiljet	57
9	Registratie teltijden	61
10	Aanbevelingen naar aanleiding van de onderzoeksresultaten	64
	Bijlagen	65

Let op

- De tabellen en staafdiagrammen in deze rapportage geven per onderdeel de resultaten in percentages weer.
- Voor de leesbaarheid zijn de percentages afgerond op hele getallen.
- Het kan daardoor voorkomen dat tabellen optellen tot soms 101% of soms 99%.

1

Inleiding

1 Inleiding

Op de dag van stemming van de tussentijdse Tweede Kamerverkiezing op 29 oktober 2025 is in vijf gemeenten voor de tweede keer geëxperimenteerd met het nieuwe model stembiljet. Het gaat om het model stembiljet dat in de toelichting bij de Tijdelijke experimentenwet nieuwe stembiljetten (hierna: de Tijdelijke experimentenwet) wordt beschreven als model 2 (hierna: het nieuwe stembiljet). Het stemmen met dit nieuwe stembiljet is geëvalueerd op basis van artikel 18 van het Tijdelijk experimentenbesluit nieuwe stembiljetten (hierna: Tijdelijk experimentenbesluit). De onderzoeksopzet en onderzoeksvragen zijn op 19 september 2025 naar de Tweede Kamer gestuurd¹.

Het doel van een experiment is om zichtbaar te maken hoe het nieuwe stembiljet in de praktijk werkt voor kiezers, stembureauleden, gemeenten en leveranciers van verkiezingsmaterialen. Daartoe dient ook deze evaluatie van dit tweede experiment. De onderzoeken in het kader van deze evaluatie vonden plaats in aanloop naar, tijdens en binnen enkele dagen na afloop van de stemming voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer op 29 oktober 2025.

Aan deze onderzoeken deden alleen de tien gemeenten mee die ook al meewerkten aan de onderzoeken tijdens het eerste experiment, dat plaatsvond tijdens de Europees Parlementsverkiezing van 6 juni 2024. Het gaat om vijf gemeenten waar werd gestemd met het nieuwe stembiljet. En om vijf gemeenten waar werd gestemd met het huidige stembiljet, om de resultaten te kunnen vergelijken. Ten behoeve van een uitgebreider onderzoek naar de teltijden van het nieuwe stembiljet waren twee extra gemeenten gevraagd om als referent op te treden, alleen voor het onderdeel tellen.

Aanvankelijk werd rekening gehouden met een tweede experiment in meer gemeenten, tijdens de gemeenteraadsverkiezingen in maart 2026. In verband met de voorbereidingstijd die nodig is voor deelname aan het experiment, is tijdens de vervroegde Tweede Kamerverkiezing van 29 oktober 2025 alleen in de gemeenten die al eerder meededen met het experiment gestemd met het nieuwe stembiljet.

Voor de evaluatie zijn meerdere onderzoeksmethodes ingezet: zowel kwantitatief (enquêtes onder de verschillende doelgroepen, registratie van teltijden, analyse van uitslagen) als kwalitatief (interviews met verkiezingsteams van gemeenten en met leveranciers).

1 Kamerstukken II, 2025/26, 35165, nr. 93

Hoofdstuk 2 beschrijft het stembiljet en de andere middelen die onderwerp waren van het experiment. In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de regels die gelden bij een experiment. Hoofdstuk 4 gaat over de uitvoering van het onderzoek. Hoofdstuk 5 vat de uitslagen samen. In de hoofdstukken 6 tot en met 8 staan de uitkomsten van de onderzoeken onder kiezers, stembureauleden en gemeenten en leveranciers. Hoofdstuk 9 geeft tot slot een overzicht van de bijgehouden tel tijden.

2

**Het stembiljet
en de andere
middelen**

2 Het stembiljet en de andere middelen

2.1 Het stembiljet en de lijst met kandidaten

Het nieuwe stembiljet is zo ontworpen dat het voldoet aan strikte normeringen op het gebied van toegankelijkheid en verwerkbaarheid. Daardoor is het nieuwe stembiljet in vergelijking met het huidige stembiljet:

- beter te hanteren door kiezers bij het stemmen,
- beter te hanteren door stembureauleden bij het tellen,
- beter te lezen door laaggeletterde of slechtziende kiezers,
- beter te gebruiken in combinatie met hulpmiddelen voor kiezers met een beperking, zoals blinde en slechtziende kiezers,
- (in de toekomst) elektronisch te tellen.

De strakke normeringen stellen onder andere eisen aan het formaat, de te gebruiken papiersoort, de vouwwijze en de afwerking van de stembiljetten. En aan het gebruik van logo's op, en de indeling, lettersoort, lettergrootte en kleurstelling van de stembiljetten en lijsten met kandidaten.

2.1.1 Wijzigingen na het eerste experiment

Bij het eerste experiment tijdens de Europees Parlementsverkiezing van 6 juni 2024 is met het nieuwe stembiljet vaker ongeldig gestemd dan met het huidige stembiljet. De meest voorkomende reden van ongeldig stemmen was het kiezen van een niet bestaand kandidaatnummer². Daarom is na het experiment aanvullend onderzoek uitgevoerd dat inzicht moest geven in het begrip van kiezers met betrekking tot stemmen met het nieuwe stembiljet in het algemeen, en het kiezen van een niet bestaand kandidaatnummer in het bijzonder, in relatie tot de vormgeving en teksten op het stembiljet³. Dit aanvullende onderzoek heeft geleid tot een aantal tekst- en vormgevingsaanpassingen. Daarbij is op een aantal punten ook het advies van de Kiesraad meegenomen. Niet alle onderdelen van het advies van de Kiesraad zijn overgenomen, hier is in de evaluatie van het eerste experiment met het nieuwe stembiljet al op ingegaan.

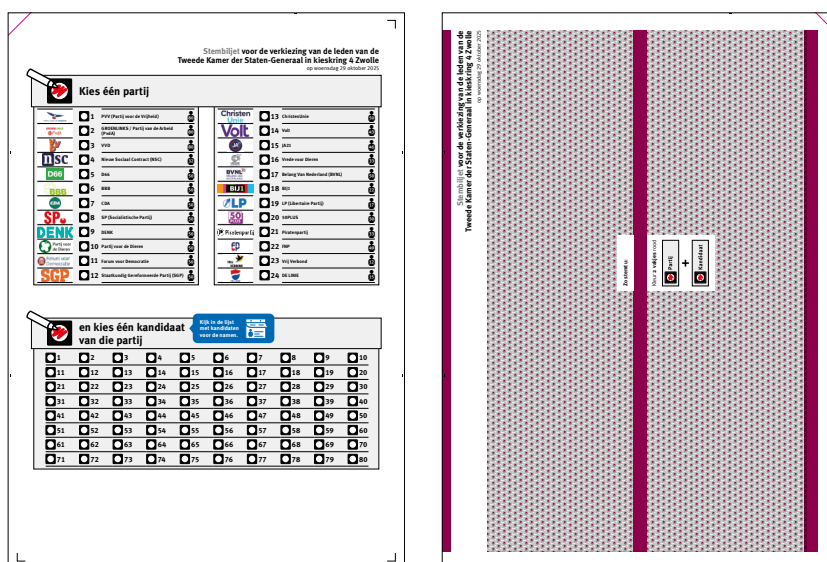
2 Verslag evaluatie 'Eerste experiment met een nieuw stembiljet', paragraaf 5.1, pagina 40, Kamerstukken II, 2024/25, 35455, nr.21

3 Bijlage VI, Onderzoeksrapport Mare 'Toetsen varianten flyers stembiljet model 2'

- In woordgebruik en zinsopbouw is meer aangesloten bij wat de respondenten aanspreekt. Zo vonden de testdeelnemers ‘kandidatenlijst’ duidelijker dan ‘Overzicht van kandidaten’, gaven ze de voorkeur aan gebiedende wijs en vraagzinnen (dat werkt activerend), en kregen ze liever uitleg wat je wel moet doen (positieve benadering) dan wat je niet moet doen (negatieve benadering).
- Er is een sterkere visuele relatie tussen het stembiljet en de lijst met kandidaten gelegd. Daarvoor is om te beginnen de tekstballon op het stembiljet aangepast. De nieuwe tekst, positie en blauwe kleur zorgen er niet alleen voor dat de tekstballon meer opvalt (en dus eerder wordt gelezen), maar er is nu ook een duidelijker link tussen ‘kies een kandidaat’ en de uitleg. Daarnaast komen de blauwe kleur van de tekstballon en het icoon van de lijst met kandidaten terug op de lijst met kandidaten in het stemhokje, en op een sticker die in het stemhokje wordt bevestigd boven de lijst met kandidaten.

2.1.2 Het nieuwe stembiljet

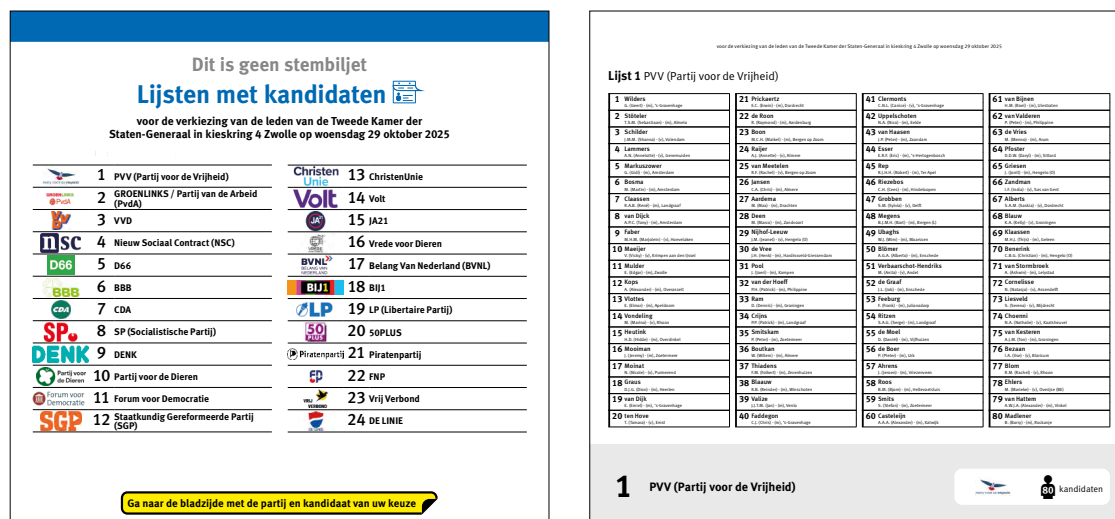
Het nieuwe stembiljet is ongeveer 40 bij 30 centimeter (A3-formaat). Op de bovenste helft staan de logo's en namen van de partijen. Op de onderste helft staan de nummers van de kandidaten. Er staan geen namen van kandidaten op het stembiljet. Die namen staan in een boekje met de lijsten met namen van partijen en kandidaten. Dat boekje lag in elk stemhokje en er hingen posters met de lijsten in elk stemlokaal. Bovendien kregen kiezers vóór de verkiezing een kandidatenlijst thuisbezorgd.

Afbeelding 1
Het stembiljet voor de Tweede Kamerverkiezing van 29 oktober 2025.

2.1.3 De lijst met kandidaten in het stembokje

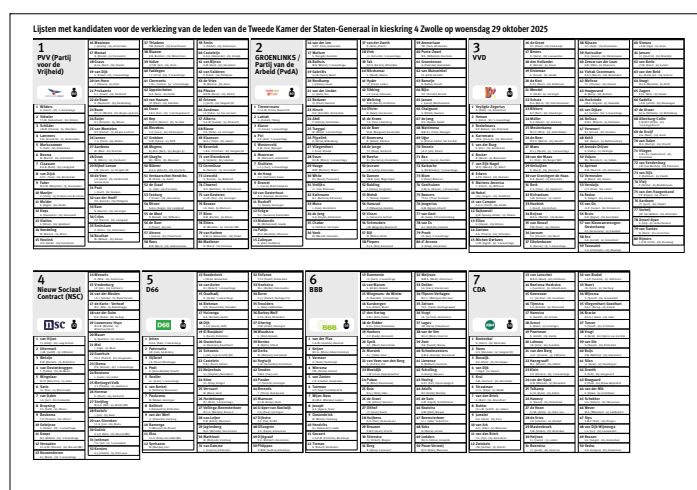
Het boekje met de lijst met kandidaten in het stembokje was in het midden van het schrijfbild van het stembokje bevestigd, op zo'n manier dat het na gebruik altijd dicht viel. Op die manier bleef het stemgeheim gewaarborgd. Boven het boekje was een blauwe sticker bevestigd, die verwees naar de lijst met kandidaten.

Afbeelding 2
Het boekje met de lijst met kandidaten in het stembokje.

2.1.4 De lijst met kandidaten in het stemlokaal (de posters)

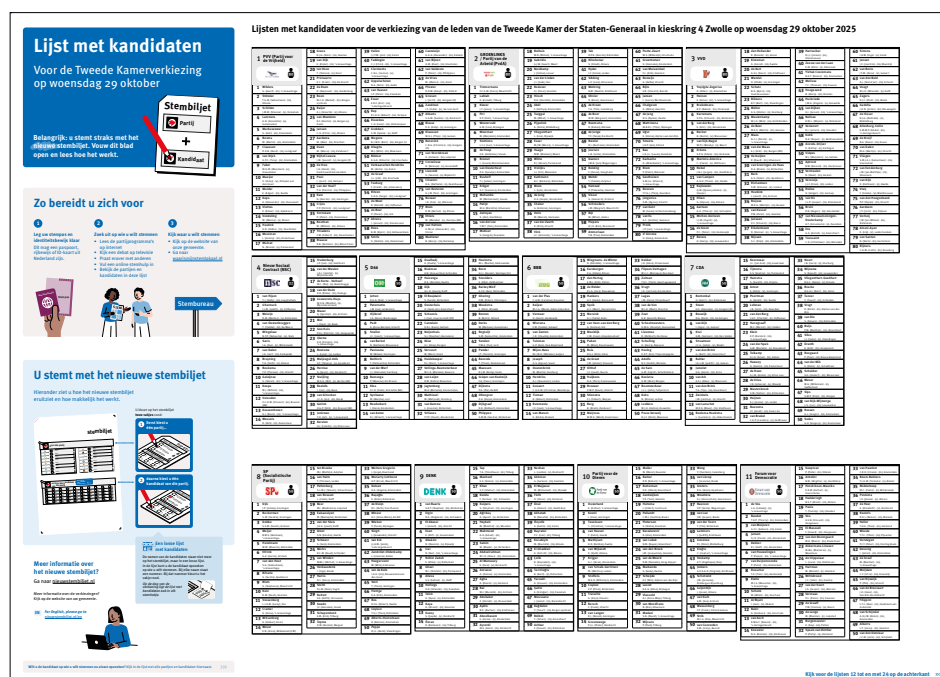
Net als bij het huidige stembiljet hingen in elk stemlokaal posters met de lijst met kandidaten. Om te voldoen aan de richtlijnen voor toegankelijkheid en leesbaarheid, zijn de lettergrootte en de opmaak anders dan bij het huidige stembiljet. Dat vraagt soms extra ruimte. Zo waren voor de Tweede Kamerverkiezing 3 posters nodig om alle partijen en kandidaten goed te kunnen afbeelden.

Afbeelding 3
De posters met de lijst met kandidaten in het stemlokaal.

2.1.5 De lijst met kandidaten ‘brievenbusmodel’

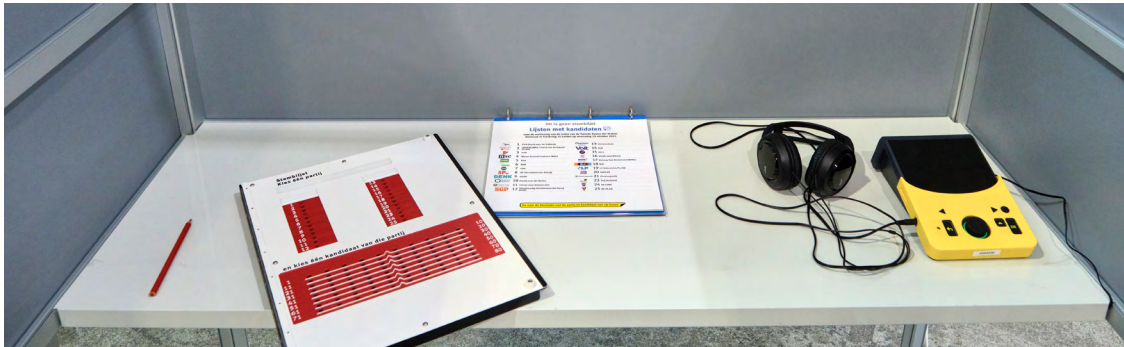
Op de lijst met kandidaten die huis aan huis is bezorgd stond ook beknopte, visuele uitleg over het nieuwe stembiljet. De lijsten werden, anders dan bij de Europees Parlementsverkiezing, niet op naam maar per adres bezorgd. Uit de evaluatie na het eerste experiment bleek dat kiezers de op naam bezorging papierverspilling vonden, gemeenten hadden bezwaar tegen de extra kosten, en drukwerkleveranciers en postbezorgers gaven aan dat bij opschaling het principe van ‘elke kiezer een eigen lijst met kandidaten’ tot planningsproblemen zou kunnen leiden.

Afbeelding 4
De lijst met kandidaten ‘brievenbusmodel’.

2.2 Hulpmiddelen voor blinde en slechtziende kiezers

Voor blinde en slechtziende kiezers was in elke gemeente tenminste een locatie waar een mal met audiovoorziening stond. Daarmee konden blinde en slechtziende kiezers, of kiezers met een beperking aan het bewegingsapparaat (denk aan Parkinson), zelfstandig een stem uitbrengen. Deze mal is herbruikbaar en kan bij elke verkiezing op maat worden gemaakt.

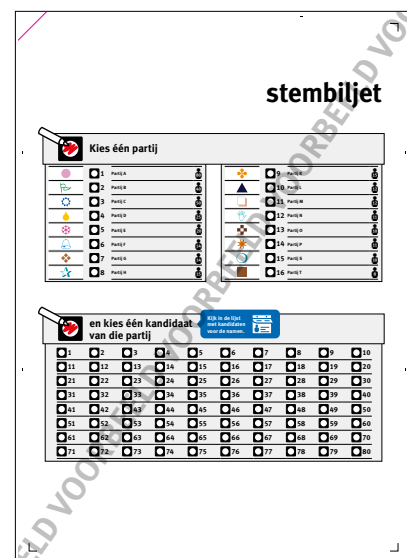
Afbeelding 5
De mal met audiovoorziening

2.3 Hulpmiddelen voor stembureauleden bij het geven van uitleg

In elk stembureau lagen een aantal neutrale voorbeeld-stembiljetten en voorbeeldlijsten met kandidaten. Deze neutrale stembiljetten gebruikten stembureauleden bij het geven van uitleg aan kiezers.

Afbeelding 6
Het neutrale stembiljet

2.4 Middelen om de kiezers vooraf te informeren

Voorafgaand aan de verkiezing werden kiezers op verschillende manieren geïnformeerd over het nieuwe stembiljet, en de werking ervan:

- door (grotendeels gevisualiseerde) uitleg toe te voegen aan de envelop bij de stempas en de lijst met kandidaten die kiezers thuis in de brievenbus ontvingen;
- met korte uitlegvideo's en een speciale website (nieuwstembiljet.nl), waarvan de links werden verspreid via de website van de gemeente, via social media en op posters met QR-codes die in de gemeenten hingen;
- met door de gemeente georganiseerde inloopmogelijkheden voor specifieke doelgroepen zoals ouderen en blinde of slechtziende kiezers;
- met voorbeeldmateriaal en flyers dat bij de publieksbalie, in bibliotheken en dienstencentra kwam te liggen.

Bovendien voerde elke gemeente een eigen lokale communicatiecampagne. De basis bestond uit een serie posters die op diverse locaties werden opgehangen, advertenties in huis-aan-huis bladen en een serie social media posts. Aangevuld per gemeente met onder andere nieuwsitems door lokale en landelijke media, sociale mediaposts en artikelen in eigen (digitale) nieuwsbrieven. Zie bijlage I voor een overzicht van deze middelen.

2.4.1 Wijzigingen na het eerst experiment

Na het eerste experiment gaven de verkiezingsteams aan dat het goed organiseren van de communicatie aan kiezers een uitdaging was. Dat gold vooral voor de kleinere gemeenten, die maar beperkte communicatiecapaciteit tot hun beschikking hebben. Om het de gemeenten bij dit experiment makkelijker te maken, zijn niet alleen meer middelen ontwikkeld waarmee gemeenten hun kiezers konden informeren, maar is ook de ontsluiting van de middelen eenvoudiger geworden. Het overzicht van de beschikbare middelen was daarom ingericht als een kiezersreis. Zo was in een oogopslag duidelijk wat een gemeente op welk moment kon inzetten. Zie bijlage I voor deze kiezersreis.

3

**Nadere regels bij
een experiment
met het nieuwe
stembiljet**

3 Nadere regels bij een experiment met het nieuwe stembiljet

In de Tijdelijk experimentenwet nieuwe stembiljetten zijn nadere regels gesteld over het experiment met het nieuwe stembiljet. Die regels hebben onder andere betrekking op de bemensing van het stembureau, de inrichting van het stemhokje en het stemlokaal, het uitreiken van een nieuw stembiljet, en de evaluatie van het experiment.

3.1 Bemensing stembureau: een extra lid

Op de dag van stemming tijdens een experiment moeten steeds minimaal vier stembureauleden aanwezig zijn op het stembureau, in plaats van de drie stembureauleden bij een verkiezing met het huidige stembiljet. Dit extra stembureaulid heeft als taak om kiezers actief welkom te heten en te wijzen op het feit dat er met een nieuw stembiljet wordt gestemd, de andere stembureauleden te ondersteunen bij het geven van uitleg en vragen te beantwoorden.

In aanloop naar de verkiezing volgden alle stembureauleden een fysieke of online training, of een e-learning waarin zij werden voorbereid op hun (nieuwe) taken. Ten behoeve van opleiding van de stembureauleden, stelde het ministerie van BZK verschillende middelen ter beschikking. Zie hoofdstuk 7.2 voor een overzicht van de middelen, en de manier waarop deze middelen zijn ingezet.

3.1.1 Wijziging ten opzichte van eerste experiment

In de aanloop naar het eerste experiment tijdens de Europees Parlementsverkiezing in 2024 volgden alle stembureauleden in de experimenteergemeenten verplicht een fysieke training. Nu de vijf gemeenten voor de tweede keer met het nieuwe stembiljet stemden, kozen vier van de vijf gemeenten ervoor om niet voor iedereen (opnieuw) een fysieke training te verzorgen. Belangrijke reden was dat het organiseren van fysieke trainingen voor alle stembureauleden met name voor de grotere gemeenten veel voeten in de aarde heeft. Aangezien de verantwoordelijkheid voor het opleiden van stembureauleden bij gemeenten zelf ligt, is bij dit tweede experiment afgezien van de verplichting tot een fysieke training. Ook, omdat het met het oog op opschaling van het experiment het niet haalbaar is om overal alle stembureauleden fysiek te trainen. Daarom is de tussentijdse Tweede Kamerverkiezing gebruikt om te onderzoeken op welke andere manieren stembureauleden voldoende kunnen worden voorbereid op hun nieuwe taken. In hoofdstuk 7.2 is te lezen hoe stembureauleden het zelf hebben ervaren.

3.2 Inrichting van het stemhokje en stemlokaal

In elk stemhokje moet een boekje met de lijsten met kandidaten liggen, zodanig bevestigd dat het niet open blijft liggen. Boven het boekje is een blauwe sticker bevestigd, die kiezers extra attendeert op de lijst met kandidaten. Daarbij hangt een poster hoe stemmen werkt. In elk stemlokaal is bovendien een poster of banner bevestigd, met korte uitleg over het nieuwe stembiljet. Op de poster of banner staat ook een QR-code, die leidt naar een korte uitlegvideo.

3.3 Uitreiken nieuw stembiljet bij vergissen

Bij verkiezingen waar wordt gestemd met het huidige stembiljet, kan de voorzitter een kiezer die denkt zich te hebben vergist eenmaal een nieuw stembiljet uitreiken. Bij een verkiezing waar wordt geëxperimenteerd met een nieuw stembiljet kan een kiezer tweemaal een nieuw biljet krijgen.

3.4 Ophalen informatie ten behoeve van de evaluatie

Van elk experiment met een nieuw stembiljet vindt een evaluatie plaats. In hoofdstuk 4 staat beschreven welke onderzoeken daarvoor zijn uitgevoerd. Daarnaast is het aantal geldige en ongeldige stemmen onderwerp van evaluatie. Om inzicht te krijgen in de redenen van ongeldigheid is aan de stembureaus gevraagd een bijlage bij het proces-verbaal te voegen met daarin de redenen van ongeldigheid van uitgebrachte stemmen.

4

Het onderzoek

4 Het onderzoek

Om een goede vergelijking tussen het eerste en tweede experiment te kunnen maken, komen de onderzoeksopzetten bij beide experimenten grotendeels overeen. Op een aantal punten zijn er verschillen. Voor een uitgebreide beschrijving van de onderzoeksopzet, de gebruikte vragenlijsten, gehanteerde protocollen en afwijkingen tussen beide onderzoeken wordt verwezen naar de brief die de minister van BZK op 19 september 2025 naar de kamer stuurde⁴, en naar het evaluatieplan met bijlagen dat op 22 april 2024 naar de Tweede Kamer is gestuurd⁵. Hierna wordt het onderzoek op hoofdlijnen beschreven.

4.1 Onderzoeksvraag

Het doel van een experiment is om zichtbaar te maken hoe een nieuw model stembiljet in de praktijk werkt voor kiezers, stembureauleden, gemeenten en leveranciers van verkiezingsmaterialen. Omdat het nu om een tweede experiment gaat, moet de evaluatie ook inzicht geven in het lerend vermogen en ontwikkelingen in de tijd: zijn er veranderingen als kiezers vaker met het nieuwe stembiljet stemmen? Bovendien wil het ministerie van BZK kijken naar de wijze waarop het stemmen met het nieuwe stembiljet door (verschillende doelgroepen) kiezers wordt ervaren. Aanvullend op de eerdere onderzoeken die zijn uitgevoerd tijdens de verschillende testen en het experiment, en verder onderbouwd door gedragswetenschappelijke inzichten. Om dat onderzoek goed uit te kunnen voeren, zijn de vragenlijsten voor kiezers uitgebreid met een drietal extra vragen⁶.

Tot slot is bij de evaluatie van het tweede experiment geprobeerd een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre het evident is dat bij een ongeldige stem door keuze op een niet bestaand kandidaatnummer, wel is gestemd op de partij waarop de kiezer wilde stemmen. Dit naar aanleiding van het advies van de Kiesraad om een stem op een niet bestaand kandidaatnummer te beschouwen als een geldige stem op de lijsttrekker⁷.

4 Kamerstukken II, 2025/26, 35165, nr. 93

5 Kamerstukken II 2021/22, 35165, nr. 15.

6 Zie bijlage VII, aangepaste vragenlijsten voor kiezers

7 Advies Evaluatie Tijdelijke experimentenwet nieuwe stembiljetten van 12 november 2024, <https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2024/11/12/advies-evaluatie-tijdelijke-experimentenwet-nieuwe-stembiljetten>

De centrale onderzoeksvraag luidde: ‘Hoe werkt het stembiljet model 2 in de praktijk, voor kiezers, stembureauleden, gemeenten en leveranciers van verkiezingsmaterialen?’. De evaluatie moet daarvoor inzicht geven in:

1. de effecten van het stemmen met het nieuwe stembiljet op de wijze waarop de kiezer zijn stem uitbrengt;
2. de effecten van het stemmen met het nieuwe stembiljet op hoe kiezers het nieuwe stembiljet ervaren, met name waar het gaat om de relatie tussen kiezer en gekozene;
3. de bruikbaarheid en de effecten van de ingezette middelen en materialen;
4. de effecten van het gebruik van het nieuwe stembiljet op de uitvoerbaarheid voor stembureauleden en gemeenten;
5. de organisatorische consequenties van het gebruik van het nieuwe stembiljet;
6. het lerend vermogen van stembureauleden, kiezers, verkiezingsteams van gemeenten en leveranciers in gemeenten waar al eerder werd gestemd met het nieuwe stembiljet.

4.2 Betrokken gemeenten

Bij de evaluatie waren dezelfde gemeenten betrokken als bij het eerste experiment:

- vijf experimenteergemeenten – daar werd gestemd met het nieuwe stembiljet;
- vijf referentiegemeenten – daar werd gestemd met het huidige stembiljet. Het gaat om vijf gemeenten die qua inwoneraantal, bevolkingssamenstelling en stemgedrag bij vorige verkiezingen vergelijkbaar zijn met de experimenteergemeenten.

Onderzoeksresultaten uit de referentiegemeenten dienden om de resultaten uit de experimenteergemeenten mee te kunnen vergelijken.

Om het tellen goed te kunnen vergelijken waren dit experiment twee extra referentiegemeenten toegevoegd, alleen voor het onderdeel tellen. Het ging om twee gemeenten dit een vergelijkbaar telproces hanteren als de deelnemende experimentergemeenten.

Experimenteergemeente	Referentiegemeente	Telreferent
Alphen a/d Rijn	Westland	Groningen (CSO)
Boekel	Bladel	Groningen (CSO)
Borne	Oldenzaal	Enschede (DSO)
Midden-Delfland	Zoeterwoude	Groningen (CSO)
Tynaarlo	Leusden	Groningen (CSO)

In deze gemeenten hebben zich voorafgaand aan en op de dag van stemming geen bijzonderheden voorgedaan die van invloed zouden kunnen zijn op uitkomsten van de evaluatie. Zie bijlage II voor relevante statistische gegevens over deze gemeenten.

4.3 Uitvoering onderzoeken op 29 oktober

Het gebruik van het nieuwe stembiljet tijdens de verkiezing op 29 oktober is geëvalueerd door middel van kwantitatief en kwalitatief onderzoek. De volgende onderzoeken vonden plaats:

- kwantitatief onderzoek onder kiezers en stembureauleden bij experimenteer- en referentiegemeenten;
- kwalitatief onderzoek onder projectleiders en anderen, betrokken bij de gemeentelijke organisatie van de experimenteergemeenten;
- analyse van de processen verbaal en andere openbare data.

Anders dan bij eerste experiment werden er deze keer geen focusgroepen onder kiezers georganiseerd. In februari 2025 had al aanvullend, gericht kwalitatief onderzoek plaatsgevonden⁸. En de verwachting van de onderzoekers was dat focusgroepen niet tot nieuwe inzichten zouden leiden.

4.3.1 Kwantitatief onderzoek onder kiezers en stembureauleden

Belangrijk doel van het evaluatieonderzoek is om representatieve uitspraken te kunnen doen over een grotere groep kiezers. Hiervoor is het belangrijk dat er een representatieve steekproef wordt gehouden onder kiezers. Daarmee worden cijfermatige inzichten opgehaald, waarbij ook groepen met elkaar kunnen worden vergeleken. De methoden die voor deze evaluatie zijn gebruikt zijn enquête en tijdregistratie.

De volgende kwantitatieve onderzoeken zijn uitgevoerd:

1. Een een-op-een-enquête onder minimaal 400 kiezers⁹ per gemeente direct bij de uitloop uit het stemlokaal nadat ze hebben gestemd.
2. Een online enquête onder de stembureauleden die is uitgezet in de dagen na de stemming. Het streven was dat minimaal 70%¹⁰ van stembureauleden en tellers zou reageren. Dat is niet overal gelukt: in de referentiegemeenten Westland, Leusden en Enschede (alleen tellen) reageerden minder dan 70% van de stembureauleden. Deze reacties zijn daarom alleen indicatief meegenomen in deze evaluatie.

De vragenlijsten zijn op 19 september 2025 samen met de onderzoeksopzet aan de Tweede Kamer gestuurd¹¹. De vragenlijsten komen grotendeels overeen met de vragenlijsten die werden gebruikt tijdens het eerste experiment.

8 Bijlage VI, Onderzoeksrapport Mare 'Toetsen varianten flyers stembiljet model 2'

9 400 ingevulde vragenlijsten zijn nodig om een betrouwbaarheidspercentage van 95% te realiseren.

10 een responspercentage van 70% is van belang voor de betrouwbaarheid en representativiteit.

11 Kamerstukken II, 2025/26, 35165, nr. 93 <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35165-93.html>

Maximaal vier vragen zijn toegevoegd:

- een vraag om conclusies te kunnen trekken over het lerend vermogen van de kiezers ('stemde u eerder met het nieuwe stembiljet')
- drie vragen om conclusies te kunnen trekken over hoe het stemmen met het nieuwe stembiljet door kiezers wordt ervaren ('hoe voelde u zich tijdens het invullen van het stembiljet', 'wat heeft een rol gespeeld bij de keuze voor een kandidaat', 'in welk mate voelde u zich voorbereid'.)

Tabel 1

Overzicht deelnemers kwantitatieve onderzoeken, met een vergelijking tussen beide experimenten

	Vragenlijsten kiezers		Vragenlijsten stembureauleden	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Totaal ingevuld	6.485	6.160	2.007	1.576
Alphen a/d Rijn	776	758	506	705
Boekel	571	480	66	51
Borne	567	577	119	75
Midden-Delfland	431	544	43	69
Tynaarlo	662	604	208	246
Gebruikers stemmal	0	14	nvt	nvt
Totaal experimenteergemeenten	3.007	2.963	942	1.146
Westland	984	601	38	229
Bladel	899	885	74	66
Oldenzaal	495	598	67	80
Zoeterwoude	476	442	51	30
Leusden	624	671	12	27
Enschede (alleen tellen)	nvt	nvt	14	nvt
Groningen (alleen tellen)	nvt	nvt	809	nvt
Totaal referentiegemeenten	3.478	3.197	1065	432

4.3.2 Kwalitatief onderzoek onder gemeenten

Tijdens de voorbereidingen op het eerste experiment werd in overleg met de deelnemende gemeenten een lijst met te evalueren punten vastgelegd. Op basis van deze lijst werd een leidraad opgesteld voor de evaluatiegesprekken met de projectleiders verkiezingen. Dezelfde gespreksleidraad is ook deze keer gevolgd bij het voeren van (individuele) gesprekken. Deze gesprekken vonden plaats in de twee weken na de verkiezing.

Ten behoeve van de evaluatie en het vervolg van het experiment bij de gemeenteraadsverkiezingen worden ook gesprekken gevoerd met leveranciers van de stembescheiden van de experimenteergemeenten.

Zie bijlage IV voor de gespreksleidraad die het ministerie van BZK heeft gehanteerd, en een samenvatting van de gesprekken.

4.3.3 Analyse processen verbaal en andere openbare data

Net als na het vorige experiment, zijn ook na deze verkiezing de processen-verbaal van de gemeentelijk stembureaus (model Na 31-1 en 31-2) van de vijf experimenteer- en de vijf referentiegemeenten geanalyseerd. Dit gebeurde mede door de Kiesraad. Ook de speciale bijlage met redenen van ongeldigheid is geanalyseerd. Deze 'Bijlage bij een experiment met een nieuw stembiljet' moest door de experimenteergemeenten worden ingevuld.

5

Uitslagen

5 Uitslagen

5.1 Totaal

In totaal zijn in de experimenteergemeenten op 29 oktober 131.478 stembiljetten ingevuld. Op 130.844 (99,52%) van deze stembiljetten werd een geldige keuze uitgebracht, en op 634 (0,48%) een ongeldige keuze. In de referentiegemeenten werd een vergelijkbaar aantal stembiljetten ingeleverd (134.278 biljetten). Het percentage geldige stemmen was daar 0,27% hoger.

In vergelijking met het aantal ongeldige stemmen bij de Europees Parlementsverkiezing van 6 juni 2024 is het verschil tussen het aantal geldige stemmen in de experimenteer- en referentiegemeenten kleiner geworden. Dat komt omdat in de experimenteergemeenten *meer* geldige stemmen zijn uitgebracht en in de referentiegemeenten juist *minder*.

Tabel 2

Totaal aantal geldige en ongeldige stemmen in experimenteer- en referentiegemeenten

	Experimenteergemeenten		Referentiegemeenten	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Uitgebrachte stemmen	131.478	80.188	134.440	76.705
Geldig	130.845	79.597	134.182	76.582
Ongeldig	633	592	257	123
Percentage geldig	99,52%	99,26%	99,81%	99,84%
Percentage ongeldig	0,48%	0,74%	0,19%	0,16%

De Kiesraad heeft de uitslagen uit de experimenteer- en referentiegemeenten ook vergeleken met de resultaten van de kiezers buiten Nederland, en met die van de rest van Nederland. Daaruit blijkt:

- het aantal ongeldige stemmen in de experimenteergemeenten is vrijwel gelijk aan het aantal ongeldige stemmen van de kiezers buiten Nederland;
- het aantal ongeldige stemmen landelijk gemeten ligt dichterbij het aantal ongeldige stemmen in de experimenteergemeenten.

In tabel 3 staat een overzicht.

Tabel 3

Totaal aantal geldige en ongeldige stemmen in experimenteer en referentiegemeenten, afgezet tegen kiezers buiten Nederland en landelijk

Tweede Kamerverkiezing 2025				
	Experimenteer- gemeenten	Referentie- gemeenten	Kiezers buiten Nederland	Landelijk
Uitgebrachte stemmen	131.478	134.440	86.894	10.287.512
Geldig	130.845	134.182	86.487	10.260.603
Ongeldig	633	257	407	26.909
Percentage geldig	99,52%	99,81%	99,53%	99,74%
Percentage ongeldig	0,48%	0,19%	0,47%	0,26%

Er zijn verschillen per gemeente: de percentages ongeldige stemmen variëren van 0,39% tot 0,63%. Zie ook tabel 4.

Tabel 4

Aantal geldige en ongeldige stemmen per experimenteergemeente

	Alphen aan den Rijn	Boekel	Borne	Midden- Delfland	Tynaarlo
Uitgebrachte stemmen	71.159	7.415	16.371	13.072	23.461
Geldig	70.801	7.368	16.295	13.011	23.370
Ongeldig	358	47	76	61	91
Percentage geldig	99,50%	99,37%	99,54%	99,53%	99,61%
Percentage ongeldig	0,50%	0,63%	0,46%	0,47%	0,39%

Ook binnen de gemeenten zelf zijn er verschillen: op een aantal stembureaus wordt vaker ongeldig gestemd. Uit analyse van de processen-verbaal per stembureau lijkt het erop dat in stembureaus die waren gevestigd in een verzorgingshuis, verpleeghuis of zorgcentrum het percentage ongeldige stemmen vaker hoger was dan het gemiddelde van de gemeente. Dit zou een indicatie kunnen zijn dat het nieuwe stembiljet voor echt oudere mensen, of mensen met een beperking, lastiger is in te vullen dan voor jongeren. Deze aanname wordt enigszins ondersteund door de uitkomsten van de enquête onder kiezers (zie hoofdstuk 6). Daar beoordelen kiezers van boven de 66 jaar het nieuwe stembiljet iets minder positief. Notabene: het gaat hier om kleine aantallen en dus is alles indicatief.

Tabel 5

Ongeldige stemmen op locaties met waarschijnlijk relatief meer ouderen

	Aantal	Percentage
Totaal aantal stembureaus (A)	129	100%
Waarvan verpleeghuis, verzorgingshuis of seniorenwoning	16	12% van het totaal aantal stembureaus (A)
Waarvan overig	113	88% van het totaal aantal stembureaus (A)
Aantal stembureaus met meer dan 0,6% ongeldige stemmen (B)	34	26% van het totaal aantal stembureaus (A).
Waarvan verpleeghuis, verzorgingshuis of seniorenwoning	12	35% van het aantal stembureaus met meer dan 0,6% ongeldige stemmen (B).
Waarvan overig	22	68% van het aantal stembureaus met meer dan 0,6% ongeldige stemmen (B).

5.2 Redenen van ongeldigheid

In totaal zijn in de experimenteergemeenten 633 ongeldige stembiljetten ingevuld. Bij ruim een derde van deze ongeldige stemmen (218 stembiljetten) ging het om een reden van ongeldigheid die ook op het huidige stembiljet voorkomt, zoals: stemvakje niet met rood ingekleurd of stemvakje niet ingekleurd maar op een andere wijze geselecteerd. Bij ongeveer tweederde van de ongeldige stemmen (415 keer) was er een directe relatie met het nieuwe stembiljet. In tabel 6 is een uitsplitsing naar redenen van ongeldigheid opgenomen.

Bij het experiment na de Europees Parlementsverkiezing was een stem op een niet bestaand kandidaatnummer (aankruisen te hoog kandidaatnummer) de belangrijkste reden van ongeldigheid. Daarom is in de voorlichting aan kiezers hier extra aandacht aan besteed. Zo zijn de tekstballon op het stembiljet en de uitleg in de flyer bij de stempas aangepast. Ook gaven stembureauleden dit experiment aan iedereen kort uitleg over stemmen met het nieuwe stembiljet. Deze extra voorlichting lijkt effect te hebben gehad: er waren (veel) minder kiezers - in absolute en in relatieve zin - die een stem uitbrachten op een niet bestaand kandidaatnummer.

Wat niet is afgenomen is het aantal kiezers dat alleen een vakje bij een kandidaatnummer heeft ingekleurd. Verhoudingsgewijs waren dat er net zoveel als bij het eerste experiment.

Tabel 6

Redenen van ongeldigheid

	Geen directe relatie met nieuwe stembiljet		Relatie met nieuwe stembiljet	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Totaal	218	121	415	470
Meer dan 1 partij			116	56
Alleen kandidaatnummer			260	155
Niet bestaand kandidaatnummer			39	259
Meer dan 1 kandidaat	145	88		
Stemvakje niet ingekleurd maar op andere wijze geselecteerd	20	14		
Stemvakje niet met rood ingekleurd	3	6		
Geen stemvakje ingekleurd, wel geschreven of getekend op stembiljet	18	6		
Identiteit van de kiezer te achterhalen	2	1		
Ander stembiljet gebruikt	0	0		
Andere verklaring	30	6		

5.3 Stemmen op de lijsttrekker

Net als bij het eerste experiment in 2024, brachten ook nu in de experimenteergemeenten over het geheel genomen meer kiezers een voorkeurstem uit dan in de referentiegemeenten.

In totaal stemden in de experimenteergemeenten ruim 83.000 kiezers op de lijsttrekker - dat is bijna twee derde (63%) van het totaal aantal uitgebrachte stemmen.

De meesten deden dat door twee vakjes in te kleuren: 1 voor een partij en 1 voor kandidaat nummer 1. Een kleine 3.000 kiezers -2% van het totaal – stemden op de lijsttrekker door alleen 1 vakje voor een partij rood te maken.

Het aantal stemmen op de lijsttrekker lag in de referentiegemeenten hoger: daar koos bijna 70% van de kiezers voor de lijsttrekker. Er is wel sprake van verschillen per gemeente. Zo kozen kiezers in Alphen aan den Rijn, Borne en Tynaarlo duidelijk minder vaak voor de lijsttrekker dan de kiezers in hun referentiegemeenten Westland, Oldenzaal en Leusden. Alleen in de experimenteergemeente Boekel werd vaker op de lijsttrekker gestemd dan in de referentiegemeente Bladel. In Bladel ging bijna 10% van alle stemmen naar een kandidaat die woont in Bladel: de nummer 6 van het CDA. In Midden-Delfland en Zoeterwoude was het aantal voorkeurstemmen gelijk.

Tabel 7

Stemmen op de lijsttrekker in de experimenteer- en referentiegemeenten

	Experimenteergemeenten		Referentiegemeenten	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Geldige stembiljetten	130.844	79.597	134.151	76.582
Blanco stembiljetten	435	93	433	97
Stemmen op een kandidaat	130.409	79.504	133.718	76.485
Stemmen op de lijsttrekker	83.304	41.180	92.896	42.558
In percentage	63,4%	51,80%	69,1%	55,64%
Stem op de lijsttrekker door 2 vakjes rood te maken	80.308	39.911	nvt	nvt
Stem op de lijsttrekker door 1 vakje voor partij rood te maken	2.996	1.330	nvt	nvt

5.4 Aantal keer nieuw stembiljet uitgereikt

Bij verkiezingen met het huidige stembiljet mag een kiezer *één* keer een nieuw stembiljet krijgen - voor als de kiezer een fout heeft gemaakt, of zich bedenkt. Tijdens de Tweede Kamerverkiezing konden kiezers in de experimenteergemeenten *twee* keer een nieuw stembiljet krijgen. Uit navraag bij de experimenteergemeenten is gebleken dat van deze mogelijkheid heel beperkt gebruik is gemaakt: in vergelijking tot eerdere verkiezingen lijkt er niet vaker een extra stembiljet uitgereikt. Twee gemeenten gaven aan dat wat hun betreft meer aandacht mag worden besteed

aan het feit dat kiezers die zich vergissen een nieuw stembiljet mogen vragen. Deze gemeenten constateerden bij het tellen een aantal ‘onnodige’ ongeldige stembiljetten. Verschillende kiezers hadden hun keuze op het stembiljet gecorrigeerd. Zie ook hoofdstuk 8 en 9.

5.5 Wat verder opvalt

In de gemeenten waar is gestemd met een nieuw stembiljet werd in vergelijking met de referentiegemeenten – net als bij het eerste experiment – iets vaker op een kandidaat gestemd met hetzelfde nummer als het lijstnummer. Dus op kandidaat 7 van lijst 7, op kandidaat 8 van lijst 8 enzovoort. In tabel 8 staat een overzicht.

De meeste van deze stemmen gingen naar de nummer 2 van lijst 2 en de nummer 3 van lijst 3. Dat gebeurde zowel in de experimenteer- als in de referentiegemeenten. In beide gevallen gaat het hier om politici met landelijke bekendheid. In Alphen aan den Rijn is daarnaast relatief vaak gestemd op de nummer 5 van lijst 5. Verder is vaak gestemd op nummer 7 van lijst 7 en nummer 15 van lijst 15. Dit ging in de experimenteergemeenten in totaal om 863 stemmen, en in de referentiegemeenten in totaal om 165 stemmen. In deze gevallen is er geen direct aanwijsbare reden voor het verschil.

Tabel 8

Stemmen op hetzelfde nummer

	Experimenteergemeenten		Referentiegemeenten	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Totaal aantal stemmen op kandidaten 2 t/m 22	47.105	60.192	40.687	61.636
Waarvan op een andere kandidaat met hetzelfde nummer als het lijstnummer	5.411	3.707	3.720	2.701
In percentages	11%	6%	9%	4,4%

6

**Bevindingen
kiezers**

6 Bevindingen kiezers

Om voor het kwantitatief onderzoek onder kiezers een betrouwbaarheidspercentage van 95% te behalen, waren in elke gemeente minimaal 400 ingevulde vragenlijsten nodig. Dit aantal is in elke gemeente (ruimschoots) gehaald: in totaal beantwoordden 6.485 kiezers de vragen uit de enquête direct na het stemmen op woensdag 29 oktober: 3.007 in de experimenteergemeenten, en 3.478 in de referentiegemeenten.

Tabel 9

Ingevulde vragenlijsten kiezers per gemeente

	Vragenlijsten kiezers	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Totaal ingevuld	6.485	6.160
Alphen a/d Rijn	776	758
Boekel	571	480
Borne	567	577
Midden-Delfland	431	544
Tynaarlo	662	604
Gebruikers stemmal	0	14
Totaal experimenteergemeenten	3.007	2.963
Westland	984	601
Bladel	899	885
Oldenzaal	495	598
Zoeterwoude	476	442
Leusden	624	671
Totaal referentiegemeenten	3.478	3.197

Bijlage III bevat de uitkomsten van de enquêtes onder kiezers.

6.1 Over de deelnemers aan de enquête

Van de deelnemers aan de enquête was (ruim) een kwart ouder dan 66 jaar. In vergelijking met het vorige experiment lag de gemiddelde leeftijd daarmee dit keer lager. Een ruime meerderheid – 59% in de experimenteergemeenten en 55% in de referentiegemeenten – volgt of volgde een opleiding aan hbo of universiteit. Dat is vergelijkbaar met het eerste experiment. Zie ook tabellen 10 en 11.

Tabel 10

Deelnemers aan de enquête per leeftijdscategorie

Leeftijd	Deelnemers in de experimenteergemeenten in %		Deelnemers in de referentiegemeenten in %	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
18-30	17%	11%	14%	11%
31-40	15%	11%	15%	9%
41-55	22%	23%	21%	21%
56-65	20%	19%	20%	21%
66+	25%	35%	29%	37%
Wil leeftijd niet zeggen	1%	1%	0%	1%

Tabel 11

Deelnemers aan de enquête naar opleiding

Opleiding	Deelnemers in de experimenteergemeenten in %		Deelnemers in de referentiegemeenten in %	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Alleen basisschool	0%	0%	1%	1%
Middelbare school	8%	9%	12%	13%
MBO	31%	28%	31%	30%
HBO	40%	38%	38%	39%
WO	19%	20%	17%	17%
Weet niet / wil niet zeggen	2%	4%	2%	2%

In de experimenteergemeenten gaf bijna 60% van deelnemers aan de enquête aan dat ze nog niet eerder stemden met het nieuwe stembiljet. Voor een deel zal het gaan om kiezers die nu voor de eerste keer mochten stemmen. De rest is te verklaren door het verschil in opkomst: die was bij deze Tweede Kamerverkiezing (een stuk) hoger dan bij de Europees Parlementsverkiezing van 2024. Degenen die niet eerder hadden gestemd met het nieuwe stembiljet waren jonger.

Er zijn kleine verschillen tussen de gemeenten: in Tynaarlo hadden de meeste deelnemers al eerder met het nieuwe stembiljet gestemd. In deze gemeente was het percentage ongeldige stemmen het laagst.

Tabel 12

Al eerder gestemd met het nieuwe stembiljet, per gemeente

	Totaal	Midden Delfland	Borne	Tynaarlo	Boekel	Alphen aan den Rijn
Ja, eerder gestemd met nieuw stembiljet	38%	34%	39%	44%	37%	37%
Nee, niet eerder gestemd met nieuw stembiljet	58%	60%	59%	53%	59%	59%
Weet ik niet	4%	6%	2%	3%	4%	4%
totaal	3007	431	567	662	571	776

Of mensen al eerder hadden gestemd met het nieuwe stembiljet had in beperkte mate effect op de waardering voor het nieuwe stembiljet. Zie de paragrafen 6.3 tot en met 6.6.

6.2 De waardering van de kiezer voor het gemak van het gebruik van het stembiljet in het stembokje

Deelnemers aan de enquête werd direct na afloop van het stemmen gevraagd een cijfer tussen de 1 (heel moeilijk) en de 5 (heel makkelijk) te geven voor het invulgemak van het stembiljet in het algemeen, en voor het formaat, de leesbaarheid en het gebruik van logo's op het stembiljet in het bijzonder. Op alle punten scoort het nieuwe stembiljet een 4,4 of hoger. Dat is een fractie hoger dan bij het eerste experiment.

Deelnemers in de experimenteergemeenten geven hogere cijfers dan deelnemers in de referentiegemeenten. Ook dat komt overeen met het eerste experiment.

Kiezers in de referentiegemeenten gaven bij deze Tweede Kamerverkiezing iets lagere cijfers dan bij de Europees Parlementsverkiezing. Het verschil in waardering tussen het huidige en het nieuwe stembiljet is daarmee groter geworden.

Het grootste verschil in waardering geldt het formaat: het huidige stembiljet krijgt een 1.9. Dat is fors lager dan de 2.7 bij het vorige experiment. Bij het nieuwe stembiljet krijgt het formaat dit keer een 4.8. Dat is iets hoger dan bij het vorige experiment. Onder de 66-plussers scoort het huidige stembiljet zelfs nog lager: een 1.6.

Tabel 13
waardering van de kiezer voor het gemak van het gebruik van het stembiljet

	Experimenteergemeenten		Referentiegemeenten	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 06/06/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 06/06/2024
Hoe vond u het om te stemmen met het stembiljet? <i>1 = heel moeilijk, 5 = heel makkelijk.</i>	4,8	4,7	4,1	4,4
Wat vond u van het formaat? <i>1 = heel onhandig, 5 = heel handig</i>	4,8	4,7	1,9	2,8
Wat vond u ervan dat de logo's op het stembiljet stonden? <i>1 = heel onprettig, 5 = heel prettig</i>	4,4	4,4	nvt	nvt
Wat vond u van de leesbaarheid? <i>1 = heel slecht leesbaar, 5 = heel goed leesbaar</i>	4,8	4,7	4,3	4,4

Aan het begin van de enquête werd aan deelnemers gevraagd of ze al eerder met het nieuwe stembiljet hadden gestemd, namelijk bij de Europees Parlementsverkiezing van 6 juni 2024.

Er is een klein verschil in waardering voor het gemak tussen kiezers die al eerder stemden met het nieuwe stembiljet, en kiezers die voor het eerst met het nieuwe stembiljet stemden. Bij de eerste groep is het gemiddelde cijfer een 4,8, bij de tweede groep een 4,7.

Alle kiezers die stemmen met het nieuwe stembiljet als ‘heel makkelijk’ ervaren, geven ook aan het gebruik van logo’s ‘heel prettig’ te vinden.

Notabene: het is statistisch opvallend dat het nieuwe stembiljet beter scoort op stemgemak dan het huidige stembiljet. Te verwachten zou zijn dat kiezers het makkelijker vinden te stemmen met een stembiljet dat ze gewend zijn, dan met een nieuw stembiljet dat ze nog niet eerder hebben gebruikt. Een 4,8 is – bij een maximale score van 5 – bovendien erg hoog: er zit nog maar weinig ruimte voor verbetering.

6.3 De waardering van de kiezer voor het gebruik van het boekje met de lijst met kandidaten in het stembokje

De helft van de deelnemers aan de enquête (51%) geeft aan het boekje met de lijst met kandidaten in het stembokje te hebben bekeken. Dat zijn er meer dan bij het eerste experiment: toen zei 45% dat ze het boekje hadden bekeken.

Van degenen die het boekje dit keer hebben bekeken, geeft 82% een 5 ('heel makkelijk') en 12% een 4 ('makkelijk') bij de vraag 'Hoe makkelijk of moeilijk kon u in de lijst met kandidaten vinden wat u zocht?'. De gemiddelde score komt daarmee, net als bij het eerste experiment, op een 4,7. Deze waardering is iets hoger dan de waardering van de kiezers in de referentiegemeenten. Zij gaven gemiddeld een 4,4 als antwoord op de vraag 'Hoe makkelijk of moeilijk kon u op het stembiljet vinden wat u zocht?'. Bij het eerste experiment was de gemiddelde score bij deze vraag in de referentiegemeenten hoger, namelijk een 4,6.

Kiezers die niet eerder met het nieuwe stembiljet stemden keken iets vaker dan de 'ervaren' gebruikers van het nieuwe stembiljet: 54% van hen bekeek het boekje in het stembokje. Ook zij gaven gemiddeld een 4,7.

Tabel 14

Waardering van de kiezer voor het gebruik van het boekje met de lijst met kandidaten in het stembokje

	Eerder met nieuw stembiljet gestemd	Niet eerder met nieuw stembiljet gestemd	Weet niet
Boekje bekeken	47%	54%	52%
Boekje niet bekeken	53%	46%	48%
Totaal	1151	1740	116
Waardering	4,7	4,7	4,7

Van degenen die het boekje met de lijst met kandidaten *niet* hebben bekeken, zegt 90% dat ze het boekje niet nodig hadden omdat ze al wisten wat ze moesten stemmen. 117 deelnemers (8% van de mensen die niet hebben gekeken) zeggen dat ze het boekje

niet hebben gezien. Het maakt niet uit of kiezers wel of niet eerder stemden met het nieuwe stembiljet.

6.4 De wijze waarop de kiezer zijn keuze van een kandidaat bepaalt

Een zeer ruime meerderheid – namelijk 91% – van de deelnemers aan de enquête in de experimenteergemeenten zegt de keuze voor een kandidaat te hebben bepaald voordat ze het stembokje ingingen. Van de kiezers die al eerder met het nieuwe stembiljet stemden had zelfs 92% al vooraf de keuze bepaald.

In de referentiegemeenten had 89% van de deelnemers vooraf de keuze bepaald.

Op de vraag hoe ze het nummer van de kandidaat van hun keuze hebben gevonden, zegt 52% het nummer van de kandidaat thuis te hebben opgezocht, 16% heeft niks opgezocht want op de nummer 1 gestemd en 3% zegt alleen een partij te hebben gekozen. Dat is in lijn met de uitslagen (zie hoofdstuk 5) én in lijn met de bevindingen na het eerste experiment.

Bij een vergelijking met de referentiegemeenten valt ook dit keer op dat in de experimenteergemeenten:

- minder deelnemers aangeven dat ze op de lijsttrekker hebben gestemd, namelijk 16% tegenover 26% in de referentiegemeenten;
- minder deelnemers zeggen dat ze op een partij hebben gestemd en niet op een kandidaat, namelijk 3% tegenover 11% in de referentiegemeenten.

Bij het eerste experiment zeiden meer deelnemers dat ze thuis het nummer van de kandidaat hadden opgezocht. Dat geldt zowel voor de experimenteergemeenten als voor de referentiegemeenten. Zie tabel 15. Voor een deel lijkt dit te verklaren door het feit dat nu *meer* mensen op de lijsttrekker hebben gestemd (zie hoofdstuk 5). Daarnaast zochten in de experimenteergemeenten dit keer *meer* mensen dan de vorige keer in het stembokje het nummer van hun kandidaat op.

Tabel 15

Wijze waarop de kiezer het nummer van de kandidaat heeft gevonden op wie hij wilde stemmen

	Experimenteergemeenten		Referentiegemeenten	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Kandidaat thuis opgezocht	52%	64%	50%	56%
Niet opgezocht, op de lijsttrekker gestemd	16%	11%	26%	16%
Niet opgezocht, op een partij gestemd	3%	2%	11%	11%
In het stemhokje opgezocht	27%	22%	8%	11%
Anders	2%	2%	6%	7%

Er zijn kleine verschillen tussen kiezers die wel eerder, en kiezers die niet eerder met het nieuwe stembiljet stemden. Van de ‘nieuwe’ kiezers hebben *minder* mensen thuis het nummer van de kandidaat opgezocht, en *meer* in het stemhokje. Zie tabel 16 voor een overzicht van de antwoorden.

Tabel 16

Wijze waarop de kiezer het nummer van de kandidaat heeft gevonden op wie hij wilde stemmen, wel of niet eerder met het nieuwe stembiljet gestemd

	Gemiddeld	Eerder met nieuw stembiljet gestemd	Niet eerder met nieuw stembiljet gestemd	Weet niet
Kandidaat thuis opgezocht	52%	58%	48%	52%
Niet opgezocht, op de lijsttrekker gestemd	16%	15%	17%	16%
Niet opgezocht, op een partij gestemd	3%	3%	3%	5%
In het stemhokje opgezocht	27%	23%	30%	24%
Anders	2%	1%	3%	3%
Aantal		1151	1740	116

Bij het vorige experiment bleken oudere kiezers, zowel in de experimenteergemeenten als in de referentiegemeenten, beter voorbereid dan jongere kiezers. Dit beeld blijft ook nu overeind. Hoe ouder, des te vaker deelnemers aangeven de kandidaat thuis te hebben opgezocht.

Tabel 17

Deelnemers aan de enquête die kandidaat thuis hebben opgezocht, per leeftijdscategorie

Leeftijd	% deelnemers dat kandidaat thuis heeft opgezocht in de experimenteergemeenten		% deelnemers dat kandidaat thuis heeft opgezocht in de referentiegemeenten	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
18-30	46%	55%	50%	51%
31-40	44%	51%	43%	47%
41-55	48%	58%	47%	51%
56-65	56%	68%	51%	58%
66+	60%	72%	54%	62%
Gemiddeld	52%	64%	50%	56%

De meeste deelnemers aan de enquête kunnen zich herinneren dat ze thuis een lijst met de partijen en namen van kandidaten hadden ontvangen. In de experimenteergemeenten geeft 85% van de deelnemers dit antwoord, in de referentiegemeenten 84%. Aan deze mensen is gevraagd in hoeverre ze deze lijst met kandidaten hebben bekeken voordat ze gingen stemmen. In de experimenteergemeenten heeft ongeveer driekwart de lijst goed of een beetje bekeken, in de referentiegemeenten hebben minder mensen gekeken, namelijk ongeveer twee derde.

Afgezet tegen het totaal aantal deelnemers heeft 20% van de stemmers met het nieuwe stembiljet dus *niet* de lijst met kandidaten ‘brievenbusmodel’ bekeken, tegenover 28% in de referentiegemeenten.

Tabel 18

Mate waarin de deelnemers die de lijst met kandidaten thuis hebben ontvangen deze lijst hebben bekeken

	Experimenteergemeenten	Referentiegemeenten
goed bekeken	43%	39%
een beetje bekeken	33%	27%
niet bekeken	24%	34%
totaal aantal deelnemers	2561	2911

6.5 De waardering van de kiezer voor de uitleg vooraf

De vragen over de informatie en uitleg die kiezers kregen voordat ze het stembiljet invulden, zijn alleen gesteld in de experimenteergemeenten. Op de vraag ‘Wat vindt u van de hoeveelheid informatie die u van tevoren heeft ontvangen over het nieuwe stembiljet’ antwoordt 4% te veel, 75% genoeg en van 6% had het meer mogen zijn. 7% zegt geen informatie of uitleg vooraf te hebben ontvangen.

Op de vraag welke informatie de deelnemers hebben gezien, worden spontaan vooral de folder bij de stempas (64%), sociale media (10%) en een bericht in de krant (9%) genoemd. De gemeente Alphen aan den Rijn scoort, net als bij het vorige experiment, relatief hoog (13%) met bereik via sociale media. Ondanks dat er deze verkiezing geen gebruik is gemaakt van social advertising. Met sociale media lijkt vooral de doelgroep van 18 tot 30 jaar bereikt: 14% van de 18 tot 30-jarigen hebben daar iets gezien of gelezen over het nieuwe stembiljet, tegenover 8% van de 66-plussers. Voor het bericht in de krant is dat precies andersom: 14% van de 66-plussers noemt dit spontaan, terwijl slechts 4% sociale media noemt.

Bij het voorleggen van een aantal informatiebronnen lijkt vooral het bereik van de folder bij de stempas groot: 75% van de deelnemers geeft aan de folder te hebben gezien. Bij de 18 tot 40-jarigen ligt dit iets lager, bij de 56-plussers iets hoger.

Tabel 19

Bereik drietal informatiematiebronnen, geholpen (niet spontaan), naar leeftijdscategorie

	Totaal	18-30	31-40	41-55	56-65	66+	wil ik liever niet zeggen
Folder bij de stempas	75%	72%	71%	74%	76%	78%	88%
De website nieuwstembiljet.nl	6%	4%	7%	6%	6%	7%	19%
Posters in uw gemeente	17%	12%	15%	17%	17%	22%	25%

Bij het eerste experiment was de meest voorkomende reden van ongeldigheid een stem op een niet bestaand kandidaatnummer. In aanloop naar het tweede experiment is de informatie hierover op het stembiljet en de lijsten met kandidaten aangepast en getest¹². Op basis van de uitkomsten van deze testen zijn ook andere informatiemiddelen aangepast, waaronder de folder bij de stempas, de banner in het stemlokaal en socials ‘zo stemt u geldig met het nieuwe stembiljet’. Bij het tweede experiment kwam de ongeldige stem als gevolg van een stem op een niet bestaand kandidaatnummer bijna niet meer voor (zie hoofdstuk 5). Hoewel er geen direct verband kan worden gelegd, lijken deze aanpassingen, samen met de intensivering van de uitleg in het stemlokaal (zie hierna), effect te hebben gehad.

Anders dan bij het eerste experiment was het nu de bedoeling dat iedereen in het stemlokaal kort uitleg kreeg over het nieuwe stembiljet. Ook als een kiezer zei wel te weten hoe het werkte. 9% van de deelnemers aan de enquête gaf aan geen uitleg te hebben gehad, ongeveer een derde zei geen uitleg nodig te hebben.

Of mensen nou wel of geen uitleg zeiden nodig te hebben: de waardering voor de uitleg in het stemlokaal was groot. 83% vond de uitleg heel duidelijk, het gemiddelde cijfer dat ze gaven was een 4,7 (maximaal een 5). Stembureauleden zelf waren net zo enthousiast over het geven van uitleg aan elke kiezer. Zie hoofdstuk 7.

12 zie Bijlage V, Onderzoeksrapport Mare ‘Toetsen varianten flyers stembiljet model 2’.

6.6 Wat verder opviel

Alle deelnemers aan de enquête hadden de mogelijkheid om aan het eind nog iets te zeggen of mee te geven. Het gaat hier dus om open antwoorden. In de experimenteergemeenten maakten 341 deelnemers van deze mogelijkheid gebruik – dat is ruim 10% van het totaal aantal deelnemers.

- Ruim 40% van de opmerkingen gaat over het nieuwe stembiljet in het algemeen. Verreweg de meeste daarvan – 138 – zijn positief en bedoeld als aansporing om door te gaan met het nieuwe stembiljet: ‘Hele verbetering’, ‘Voor heel het land zo doen’, ‘Mag volgende keer weer’, ‘Landelijk invoeren’, ‘Perfect, niks meer aan doen’. Een paar deelnemers (9) zeggen toch de voorkeur te hebben voor het oude stembiljet. Hoewel 2 van hen het nieuwe stembiljet ook goed vonden ‘Het was prima, maar toch liever het oude stembiljet’ ‘Ik vind het een goed stembiljet. Maar stiekem vind ik het traditionele biljet fijner en bevestigender.’
- 27 opmerkingen gaan over de informatie en uitleg vooraf. Daarover zijn de meningen verdeeld: sommigen vinden dat ze te veel informatie hebben ontvangen ‘Folder bij stembiljet is overbodig, zonde van het papier’, anderen hadden juist graag meer gewild ‘de gemeente had wel wat beter mogen informeren’.
- 22 mensen geven tips voor (verdere) verbetering van het stembiljet en de lijst met kandidaten in het stemhokje: het stembiljet mag nog kleiner, de letters en de logo’s mogen groter, gebruik tabs in de lijst met kandidaten in het stemhokje, enzovoort.
- 21 opmerkingen – 0,7% van het totaal aantal deelnemers, en 6% van het aantal ‘open opmerkingen’ – gaan over de partijen die verticaal staan, en de partijen die horizontaal staan. 9 x werd deze opmerking in Tynaarlo gemaakt, waarvan 6 x op 1 stembureau.
- 13 keer gaat het over de uitleg die stembureauleden geven. Meestal gaat het om positief commentaar (‘uitleg vooraf erg fijn’ ‘vriendelijke hulp’), soms niet (‘de uitleg kan duidelijker en bondiger’).
- Er zijn ook zorgen: 9 deelnemers noemen stemgeheim of privacy – 4 omdat de poster in het stemlokaal te groot is, 4 omdat mensen buiten het stemhokje zouden kunnen meekijken of meeluisteren met het bladeren in het boekje. 7 deelnemers denken dat het stemmen in 2 stappen verwarrend kan zijn, vooral voor anderen (mensen met dyslexie, ouderen, anderstaligen), 2 deelnemers denken dat er met het nieuwe stembiljet vaker op de lijsttrekker gestemd gaat worden
- Sommige spreken van verwarring of onduidelijkheid. Over de betekenis van het figuurtje met het aantal kandidaten (2 x), de lijst met kandidaten in het stemhokje (3 x) en of er wel of niet 1 kruisje geplaatst mocht worden (1 x).
- De andere opmerkingen gaan niet zozeer over het stembiljet maar over andere zaken. Over de enquête (18 x ‘goed dat jullie een enquête doen’, ‘de enquête is te lang’), over digitaal stemmen (12 x), de kiesdrempel en de politiek (5 x), plaatselijke problemen of onvrede met regels (14 x, ‘kiezerslijst te laat bezorgd’, ‘licht kapot’, ‘niet mee mogen in stemhokje’, ‘onduidelijk waar je mag stemmen’), enzovoort.

6.7 Bevindingen kiezers die hebben gestemd met behulp van de mal

In vier van de vijf gemeenten is gestemd met de mal voor blinde en slechtziende kiezers, net als bij het vorige experiment. Anders dan bij het vorige experiment zijn er dit keer geen enquêtes afgenomen bij kiezers die stemden met behulp van de mal.

7

**Bevindingen
stembureauleden
en tellers**

7 Bevindingen stembureauleden en tellers

Net als na het eerste experiment, werd in alle experimenteer- en referentiegemeenten in de dagen na stemming een mail met een link naar een online enquête verspreid onder de stembureauleden en tellers. Doel was om van minimaal 70% van hen een ingevulde vragenlijst terug te krijgen. Met dit percentage wordt in voldoende mate de representativiteit en de betrouwbaarheid geborgd, ook als er in totaal minder dan 400 vragenlijsten ingevuld zouden worden. Dit percentage van 70% is in de experimenteergemeenten gehaald, maar niet in alle referentiegemeenten. De antwoorden van de stembureauleden uit de gemeenten Westland en Leusden kunnen daardoor niet worden vergeleken met die van Alphen aan den Rijn en Tynaarlo.

Ten behoeve van een uitgebreider onderzoek naar de teltijden van het nieuwe stembiljet zijn twee extra gemeenten gevraagd om als referent op te treden, alleen voor het onderdeel tellen. Het gaat om de gemeenten Enschede en Groningen. De online enquête werd ook gestuurd naar de stembureauleden in deze twee gemeenten. In Groningen is massaal gereageerd, in Enschede nauwelijks. Dat betekent dat de resultaten van de stembureauleden uit Enschede alleen indicatief kunnen worden meegenomen.

Meer over het onderzoek naar de teltijden staat in hoofdstuk 7.

2007 stembureauleden vulden uiteindelijk de enquête in: 942 in de experimenteergemeenten, waarvan 300 alleen hebben geteld. En 1065 in de referentiegemeenten, waarvan 160 alleen hebben geteld. Zie tabel 20.

De vragenlijsten waren erop gericht informatie op te halen over de volgende te evalueren punten:

- of en in welke mate de stembureauleden het tellen van de nieuwe stembiljetten eenvoudiger vonden dan het tellen van de huidige stembiljetten
- het verschil met tellen tussen het vorige en het huidige experiment
- de waardering van de stembureauleden voor het instructiemateriaal
- de impact van het nieuwe stembiljet op de werkzaamheden van stembureauleden

Bijlage III bevat de uitkomsten van de enquêtes.

Tabel 20

Overzicht deelnemers enquête stembureauleden, met een vergelijking tussen experiment I en II

	Vragenlijsten stembureauleden	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Totaal ingevuld	2.007	1.578
Alphen a/d Rijn	506	705
Boekel	66	51
Borne	119	75
Midden-Delfland	43	69
Tynaarlo	208	246
Gebruikers stemmal	nvt	nvt
Totaal experimenteergemeenten	942	1.146
Westland	38	229
Bladel	74	66
Oldenzaal	67	80
Zoeterwoude	51	30
Leusden	12	27
Enschede (alleen tellen)	14	nvt
Groningen (alleen tellen)	809	nvt
Totaal referentiegemeenten	1065	432

7.1 Of en in welke mate de stembureauleden het tellen van de nieuwe stembiljetten eenvoudiger vonden

In totaal waren 898 deelnemers aan de enquête betrokken bij het tellen van de stembiljetten in de experimenteergemeenten. Van degenen die zowel het huidige als het nieuwe stembiljet hebben geteld, vindt 81% (727 tellers) dat het nieuwe stembiljet makkelijker telt.

95% van de tellers had vooraf instructie gehad over het tellen met het nieuwe stembiljet, en van hen voelde 92% zich goed voorbereid op het tellen.

Tabel 21
Het tellen van het nieuwe stembiljet vergeleken met het huidige stembiljet

	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Het nieuwe stembiljet telt makkelijker	81%	99%
Het nieuwe stembiljet telt moeilijker	0%	0%
Niet makkelijker en niet moeilijker	1%	1%
Niet van toepassing, ik heb het vorige stembiljet nooit geteld	18%	nvt
Totaal	898	1075

Van de stembureauleden die zowel bij het vorige experiment als bij dit experiment het nieuwe stembiljet hadden geteld, vond 47% dat het tellen (nog) makkelijker ging. 38% vond dat er geen verschil was met de vorige keer. 15% vond dat het tellen van het nieuwe stembiljet minder makkelijk ging dan bij het vorige experiment. Dit aantal is vooral afkomstig van stembureauleden uit Alphen aan den Rijn, waar 25% van de stembureauleden het tellen deze keer minder makkelijk vond dan bij het vorige experiment. Dit komt doordat de gemeente Alphen aan den Rijn bij de Tweede Kamerverkiezing een andere telmethode heeft gebruikt dan de Europees Parlementsverkiezing. De gemeente geeft aan dat deze methode nog niet helemaal soepel liep, en dat stembureauleden er aan moesten wennen.

Tabel 22

Het tellen van het nieuwe stembiljet vergeleken met het vorige experiment

	Totaal	Alphen ad Rijn	Boekel	Borne	Midden Delfland	Tynaarlo
Dit keer ging het tellen van het nieuwe stembiljet (nog) makkelijker	47%	50%	59%	42%	36%	38%
Er is geen verschil met de vorige keer	38%	25%	41%	54%	64%	61%
Dit keer ging het tellen van het nieuwe stembiljet minder makkelijk	15%	25%	0%	4%	0%	1%
Totaal	553	314	39	52	25	123

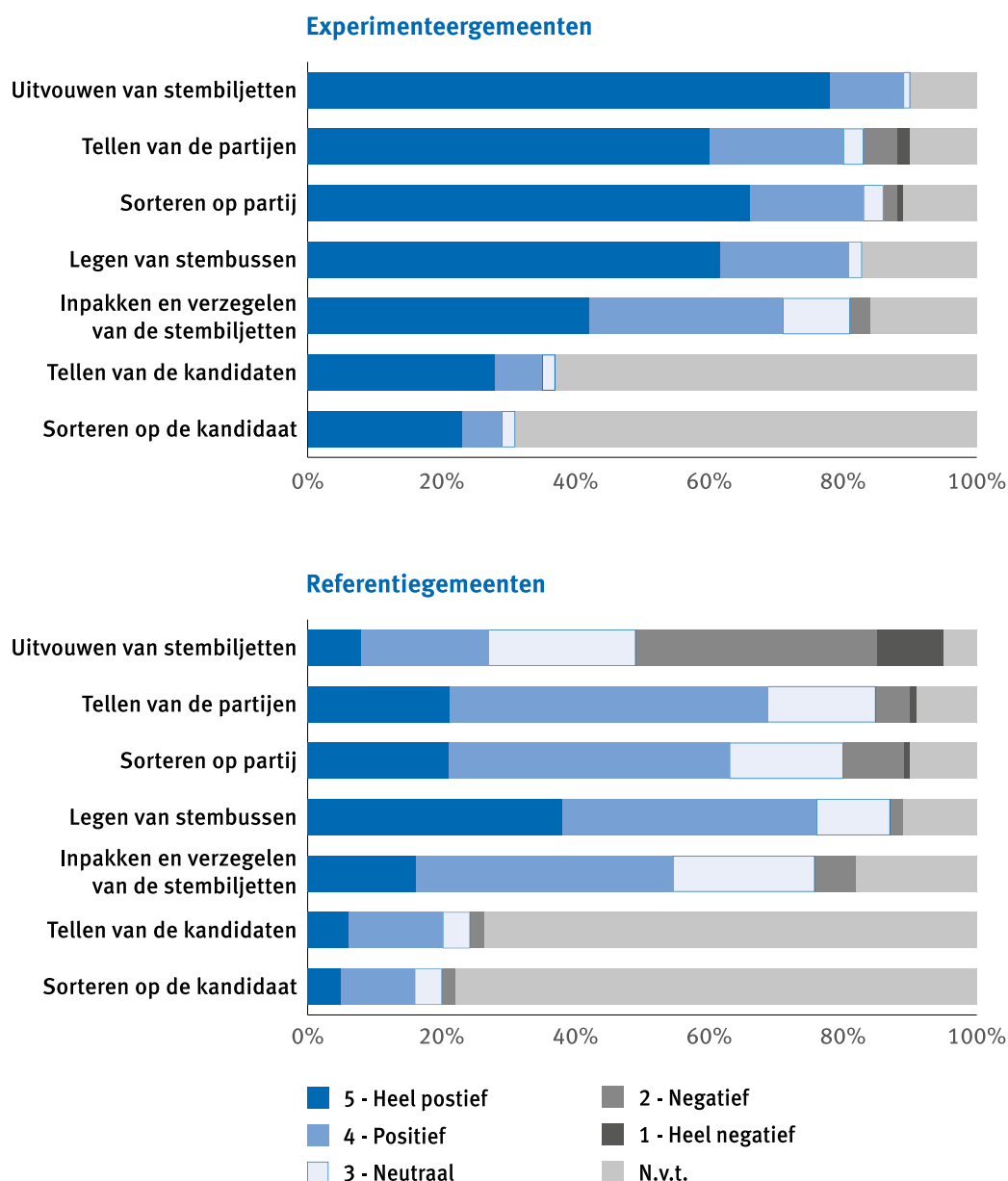
Over het algemeen vindt een ruime meerderheid van de stembureauleden, net als bij het vorige experiment, dat het tellen van de stemmen goed is verlopen.

Tabel 23

Oordeel of het tellen goed is verlopen

	Experimenteer- gemeenten		Referentie- gemeenten	
	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024	Experiment II 29/10/2025	Experiment I 6/6/2024
Helemaal mee eens	74%	82%	65%	69%
Mee eens	19%	16%	31%	28%
Niet mee eens / niet mee oneens	4%	1%	3%	2%
Mee oneens	2%	0%	1%	2%
Helemaal mee oneens	1%	0%	0%	0%
Totaal	898	1075	1012	403

Tellers is ook gevraagd de verschillende onderdelen van het telproces te beoordelen op een schaal van 1 (heel negatief) tot 5 (heel positief): van het legen van de stembussen en het openvouwen tot en met het sorteren op kandidaat. Net zoals bij het vorige experiment scoort het nieuwe stembiljet positiever, vergeleken met de referentie-gemeenten. Ook zijn de verschillen, net als bij het vorige experiment, het grootst voor de onderdelen ‘uitvouwen’, ‘het tellen van de partijen’ en ‘het sorteren op partij’ (Afbeelding 7 en 8).

Afbeelding 7 en 8

De beoordeling op onderdelen van het telproces in experimenteer- en referentiegemeenten tijdens de Tweede Kamerverkiezing.

7.2 De waardering van de stembureauleden voor het instructiemateriaal

Ter voorbereiding op de verkiezing met het nieuwe stembiljet kregen alle stembureauleden in de experimenteergemeenten instructie over het nieuwe stembiljet en hun nieuwe taken. Het ministerie van BZK stelde de volgende middelen ter beschikking:

- een instructievideo van 6 minuten (op te nemen in een e-learning of een fysieke training)
- een powerpointpresentatie (te gebruiken in een fysieke training)
- de handreiking ‘instructie voor stembureauleden’
- een uitgeschreven uitleg-script

In tegenstelling tot het vorige experiment, waar alle stembureauleden een fysieke training moesten volgen, bepaalden de experimenteergemeenten nu zelf hoe ze hun stembureauleden trainden. Dat verschilde per gemeente:

- in Alphen aan den Rijn, Boekel en Midden Delfland volgden alle (plaatsvervangend) voorzitters een fysieke training en alle overige stembureauleden een e-learning;
- in Tynaarlo volgde iedereen een e-learning en was er geen fysieke training;
- in Borne kregen alle stembureauleden een fysieke training.

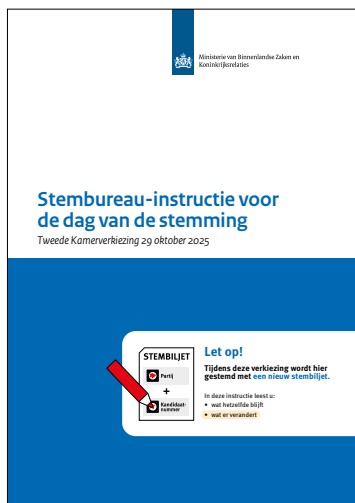
Tabel 24

Op welke manier hebben de stembureauleden instructie gekregen?

	Totaal	Alphen ad Rijn	Boekel	Borne	Midden Delfland	Tynaarlo
Een e-learning gevolgd	84%	92%	93%	5%	100%	93%
De video ‘Instructie voor stembureauleden bekeken’	49%	52%	46%	66%	46%	39%
Een fysieke training gevolgd	17%	14%	43%	72%	17%	2%
Een online training gevolgd	11%	13%	11%	7%	0%	10%
Een inloopbijeenkomst bezocht	10%	13%	4%	30%	4%	1%
Anders, namelijk:	2%	1%	0%	2%	17%	2%
Ik heb geen uitleg of instructie gevolgd	2%	2%	0%	2%	0%	1%
	644	348	28	61	24	183

In totaal heeft 98% van stembureauleden in de experimenteergemeenten een vorm van instructie gevolgd. Bijna iedereen vond de informatie duidelijk of heel duidelijk.

Net zoals bij het vorige experiment, kregen alle stembureauleden een handout met instructie voor op de dag van de stemming (afbeelding 9).

Afbeelding 9

Instructie voor stembureauleden

Bijna 90% van de 644 stembureauleden heeft de handout gelezen, van de resterende 10% zegt ongeveer de helft de instructie niet te hebben ontvangen. Bijna alle stembureauleden die de handout hebben gelezen, vonden de uitleg in de handout ‘duidelijk’ of ‘heel duidelijk’.

Tabel 25

Oordeel over de uitleg in het document ‘Instructie voor stembureauleden’ tijdens Tweede Kamerverkiezing

	Totaal	Alphen ad Rijn	Boekel	Borne	Midden Delfland	Tynaarlo
Heel duidelijk	48%	48%	20%	46%	42%	53%
Duidelijk	47%	48%	76%	53%	42%	38%
Neutraal	2%	2%	4%	0%	4%	3%
Onduidelijk	0%	0%	0%	0%	4%	0%
Heel onduidelijk	3%	2%	0%	2%	8%	6%

7.3 De impact van het gebruik van het nieuwe stembiljet op de werkzaamheden van stembureauleden

Vergeleken met het werken met het huidige stembiljet, krijgen stembureauleden waar wordt geëxperimenteerd met het nieuwe stembiljet er nieuwe taken bij. Zo was er, net als bij het vorige experiment, een extra stembureaulid aanwezig om kiezers welkom te heten en uitleg te geven over het nieuwe stembiljet. Anders dan bij het vorige experiment was het nu de bedoeling dat álle kiezers kort uitleg kregen over het nieuwe stembiljet. De stembureauleden volgden daarbij steeds hetzelfde script, zodat de uitleg zoveel mogelijk overal hetzelfde was.

De uitleg kon worden gegeven bij binnenkomst van het stemlokaal, aan groepjes wachtenden in de rij, of aan de stembureautafel bij het overhandigen van het stembiljet.

Driekwart van alle stembureauleden geeft aan dat het inderdaad gelukt is om alle kiezers voor het stemmen uitleg te geven, een kwart zegt dat er kiezers zijn die hebben gestemd zonder uitleg. De belangrijkste reden daarvoor was dat kiezers zelf aangaven geen uitleg te willen. 18 stembureauleden zeggen dat het op piekmomenten niet altijd lukt.

Ook over de uitvoering van hun andere nieuwe taken zijn de stembureauleden tevreden. Het overgrote deel vindt dat ze die taken goed of heel goed konden uitvoeren. Dat geldt voor kiezers welkom heten (94% goed of heel goed), vragen beantwoorden van kiezers over het nieuwe stembiljet (97% goed of heel goed) en controleren van het boekje met de lijsten met kandidaten in het stemhokje (86% goed of heel goed).

Tabel 26

Vragen van kiezers beantwoorden over nieuw stembiljet

	Totaal	Alphen a/d Rijn	Boekel	Borne	Midden- Delfland	Tynaarlo
heel slecht	0%	0%	0%	0%	0%	0%
slecht	0%	0%	0%	0%	0%	0%
neutraal	1%	1%	0%	0%	0%	2%
goed	35%	35%	50%	34%	25%	36%
heel goed	62%	63%	39%	64%	75%	60%
niet van toepassing	2%	1%	11%	2%	0%	3%

Tabel 27

Boekje met lijsten met kandidaten in het stembokje controleren

	Total	Alphen a/d Rijn	Boekel	Borne	Midden- Delfland	Tynaarlo
heel slecht	0%	0%	0%	0%	0%	0%
slecht	0%	0%	0%	0%	4%	1%
neutraal	6%	7%	7%	3%	4%	5%
goed	38%	38%	46%	43%	42%	33%
heel goed	49%	47%	29%	51%	42%	55%
niet van toepassing	7%	8%	18%	3%	8%	5%

8

**Bevindingen
gemeentelijke
verkiezings-
organisatie**

8 Bevindingen gemeentelijke verkiezingsorganisatie

Binnen de vijf experimenteergemeenten waren medewerkers van de teams verkiezingen - net als bij andere verkiezingen - verantwoordelijk voor de organisatie van de Tweede Kamerverkiezing op 29 oktober. Omdat het de tweede keer was dat er in deze gemeenten werd gestemd met het nieuwe stembiljet, was er wel extra ondersteuning door medewerkers van het ministerie van BZK, maar was deze ondersteuning anders ingericht dan bij het eerste experiment. Zo was er, met het oog op mogelijke opschaling van het experiment in de toekomst, minder 1-op-1 begeleiding vanuit het ministerie. In plaats daarvan is in samenwerking met de experimenteergemeenten, en mede op basis van de ervaring van het eerste experiment, het ‘Draaiboek op hoofdlijnen voor gemeenten die een verkiezing organiseren met het nieuwe stembiljet’ ontwikkeld.

Daarin staan per onderwerp de belangrijkste aandachtspunten bij elkaar. Met daarbij linkjes naar handige documenten die kunnen worden gedownload, of webpagina's waar meer informatie is te vinden.

In de week na de verkiezing voerde het ministerie met alle gemeenten evaluatiegesprekken van ongeveer anderhalf uur. Dat gebeurde aan de hand van een gestandaardiseerde gespreksleidraad, zodat de antwoorden uit de verschillende gemeenten met elkaar kunnen worden vergeleken.

In bijlage IV is een samenvatting van de gespreksverslagen opgenomen, inclusief de gehanteerde gespreksleidraad.

8.1 Werkdruk

Na het vorige experiment gaven alle gemeenten aan dat het organiseren van de verkiezing met het nieuwe stembiljet meer tijd kostte dan het organiseren van een verkiezing met het huidige stembiljet. Het extra werk zat onder andere in het regelen van de fysieke trainingen, de afstemming met de drukker over de middelen en de communicatie met inwoners over het nieuwe stembiljet en het (laten) ontwikkelen en inzetten van communicatiemiddelen voor kiesgerechtigden.

De verwachting van vier van de vijf gemeenten was dat de werkdruk bij een volgende verkiezing met het nieuwe stembiljet zou afnemen, en gelijk zou zijn aan het organiseren van een verkiezing met het huidige stembiljet. Deze verwachting is

uitgekomen. Vier gemeenten vonden het organiseren van de verkiezing dit keer minder werk dan de eerste keer. Zelfs al moesten de gemeenten – met het oog op mogelijke opschaling in de toekomst – dit keer meer zelf doen dan bij de Europees Parlementsverkiezing. Toen werd elke gemeente vanuit het ministerie van BZK ondersteund door een coördinator, dit keer stelde het ministerie van BZK een interactief ‘draaiboek op hoofdlijnen’ beschikbaar. Een gemeente gaf aan dat de werkdruk ook dit keer hoog was. Maar dat had vooral te maken met het feit dat het een onverwachte verkiezing was.

8.2 Verkiezingsdrukwerk

Alle gemeenten zijn positief over de informatie die ze kregen over het te bestellen verkiezingsdrukwerk. De richtlijnen voor het stembiljet, de lijsten met kandidaten en bevestigingsmaterialen waren grotendeels duidelijk. Alleen over de lijst met kandidaten die kiezers thuis ontvingen, ontstond enige onduidelijkheid. Met name over het formaat, en over de plek en de ruimte die beschikbaar was voor gemeentelijke informatie. Een gemeente was daar niet over te spreken, die wilde liever de gemeentelijke informatie op de voorzijde.

Ook hadden de gemeenten - net als de vorige keer - de informatie over het te bestellen drukwerk graag eerder ontvangen. Waarbij wel begrip was voor het feit dat deze tussentijdse verkiezing niet gepland was, en de oplevering van alle drukwerkbestanden dus aanzienlijk moest worden versneld.

Na het eerste experiment is rond het aanleveren van de bronbestanden en specificaties een aantal zaken gewijzigd. Deze wijzigingen zijn doorgevoerd, mede op basis van de ervaringen tijdens het eerste experiment.

- Bij het eerste experiment bleken de drukwerkspecificaties op enkele punten af te wijken van de aangeleverde bronbestanden. Niet alle op het laatst doorgevoerde wijzigingen bleken verwerkt in de specificaties. Dit leidde tot extra werk voor de drukwerkleveranciers, en voor de verkiezingsteams bij de controle. Daarom kregen de leveranciers bij dit tweede experiment geautomatiseerde specificaties aangeleverd. Met behulp van een ‘converter’ – die de eml-bestanden van de Kiesraad omzet in het juiste formaat – en een eenvoudig script, konden nu het stembiljet en de verschillende lijsten met kandidaten met 1 druk op de knop grotendeels worden opgemaakt. Leveranciers en gemeenten waren enthousiast over deze innovatie. Het zorgde voor veel snellere opmaak van de bestanden, en meer proefdrukken die in één keer goed waren.
- Bij het eerste experiment bleken niet alle posters met de lijsten met kandidaten die in het stemlokaal werden opgehangen de juiste lettergrootte te hebben. Bij dit experiment is daar extra op gelet. Vanwege het aantal partijen dat meedeelde aan de

verkiezing, waren wel 3 posters nodig om alle partijen en kandidaten af te beelden. Dat leidde in een enkel geval tot verkeerde aanlevering van posters. Wat de meeste gemeenten betreft mogen die posters wel weer iets kleiner.

8.3 Logistiek

Alle projectleiders van de experimenteergemeenten geven aan dat de distributie van het nieuwe stembiljet en de lijsten met kandidaten goed is verlopen – net als bij het eerste experiment. Dat gold zowel voor het brengen van de middelen naar de stembureaus toe, als voor het laten ophalen of terugbrengen van de ingevulde stembiljetten.

De gemeenten zijn ook – net als na het vorige experiment – zeer te spreken over de positieve impact van het nieuwe kleinere stembiljet op de logistiek. Genoemd worden onder andere: er is minder opslagruimte nodig ('we gingen van 13 naar 3 pallets', 'we gebruikten bloemenkarren in de voorbereiding, daar kon alles op'), het transport van de ingevulde stembiljetten kan in kleinere transportboxen (in plaats van in de grote stembussen) en daardoor kan het transport (deels) ook in gewone personenauto's plaatsvinden en zijn busjes niet meer nodig.

Werden de gemeenten bij het vorige experiment nog een beetje overvallen door de logistieke voordelen, dit keer waren ze er op voorbereid. Een aantal tips:

- reken op minder stembussen per stembureau
- laat stembiljetten terugbrengen in kratten in plaats van in de stembussen
- orden de stembiljetten per partij in een papieren zak of envelop bij elkaar, handiger dan met elastiek
- laat bij centrale telling de kratten met stembiljetten gelijk naar de centrale tellocatie brengen (daar dan wel beveiliging nodig)
- zet meer ophaalbusjes in (als je de stembiljetten ophaalt) omdat iedereen min of meer tegelijk klaar is
- gebruik 'bloemenkarren' voor alle materialen die naar de stembureaus moeten, daar past nu makkelijk alles op

8.4 Training van stembureauleden

Bij het eerste experiment was een fysieke training verplicht. Nu konden de gemeenten zelf invullen hoe ze hun stembureauleden wilden voorbereiden op hun taken die bij het nieuwe stembiljet horen: met een fysieke training, een e-learning, een inloopbijeenkomst of een combinatie. Zie ook hoofdstuk 7.2.

Alle gemeenten geven aan dat de training goed is verlopen. Er was waardering voor de korte instructievideo en het uitgeschreven script. Dat hielp volgens de gemeenten om overal consequent hetzelfde over te brengen.

Een van de gemeenten heeft vooraf goed gekeken naar welke stembureauleden op welk stembureaus werden ingedeeld. Op stembureaus waar het aantal ongeldige stemmen de vorige keer wat hoger lag, is geprobeerd om daar stembureauleden neer te zetten die het geven van uitleg echt in de vingers hadden.

8.5 Tellen

Vier van de vijf gemeenten telden met centrale stemopneming, een decentraal. Alle gemeenten zijn ervan overtuigd dat het tellen zowel op woensdag als donderdag sneller ging dan met het huidige stembiljet.

Dat wil niet zeggen dat er niet nog ruimte is voor verbetering. Drie gemeenten hadden, mede naar aanleiding van het nieuwe stembiljet, hun telproces aangepast. Dat betekende dat het soms nog wat zoeken was hoe het telproces het beste kon verlopen. Voor het volgende experiment willen deze gemeenten hun proces optimaliseren. Zo willen ze onder andere kijken naar het turven van de stemmen bij het op partijniveau tellen (dat leidde vaak alleen maar tot verwarring) en bij het uitsplitsen van de stembiljetten in even en oneven (dat leidde er soms toe dat een deel van de tellers een tijd met de armen over elkaar zaten).

Toch zijn de gemeenten ook dit keer enthousiast over het tellen van het nieuwe stembiljet.

De meeste tijdswinst is volgens de gemeenten behaald doordat het stembiljet veel sneller is uit te vouwen, en doordat het stembiljet in een oogopslag is te beoordelen. Ook het feit dat er veel minder ruimte nodig is maakt het tellen makkelijker. Drie van de vijf gemeenten geven ook aan dat de processen-verbaal, opgemaakt op woensdagavond veel netter waren dan bij de vorige Tweede Kamerverkiezing in 2023. Zie ook hoofdstuk 9.

8.6 Communicatie met kiezers over het nieuwe stembiljet

Voor het vooraf informeren van de kiezers over het nieuwe stembiljet hebben alle gemeenten gebruikgemaakt van middelen die via de toolkit van het ministerie ter beschikking zijn gesteld. Dit keer waren de middelen geordend op fase van de kiezersreis (zie bijlage I). In Tynaarlo zorgde een item van RTV Noord voor veel positieve aandacht. Helemaal, toen het item werd opgepikt door het landelijke NOS journaal.

Drie gemeenten worstelden met de nieuwe contentregels van Meta, waardoor de social posts niet meer als advertentie konden worden geplaatst op Facebook en Instagram. In een gemeente is voorzichtig geëxperimenteerd met TikTok-filmpjes om jongeren te bereiken. Cijfers over het bereik ontbreken nog.

Alle gemeenten zijn positief over de middelen en materialen die via de Kiezersreis kunnen worden gedownload. Vooral over de banner in het stemlokaal en de video's. Een van de gemeenten gaat de banner ook in de aanloop naar de komende verkiezingen gebruiken, en dus niet alleen op de dag zelf.

In de middelen van de Kiezersreis is extra aandacht besteed aan de uitleg over het niet bestaand kandidaatnummer. Dit, omdat bij het vorige experiment een stem op een niet bestaand kandidaatnummer de meest voorkomende reden van ongeldigheid was. De aangepaste uitleg is positief ontvangen. Bovendien lijkt de uitleg te hebben gewerkt: dit keer is veel minder vaak op een niet bestaand kandidaatnummer gestemd¹³. Dat het de bedoeling was dat elke kiezer in het stemlokaal kort uitleg kreeg over het nieuwe stembiljet, heeft waarschijnlijk ook bijgedragen aan de daling. Zie hoofdstuk 6.5.

Een van de bevindingen na het vorige experiment was dat informatie voor kiezers nogal versnipperd was. Voor algemene informatie over het experiment en het nieuwe stembiljet konden kiezers toen terecht op de website van de eigen gemeente, op [Rijksoverheid.nl](https://rijksoverheid.nl) en op een oefenwebsite. Daarom werd ervoor gekozen om deze keer alle informatie over het experiment en stemmen met het nieuwe stembiljet op een website bij elkaar te plaatsen: nieuwstembiljet.nl. Vanuit verschillende middelen (advertenties, posters, social posts) werd naar deze website verwezen.

Direct voorafgaand aan verkiezingsdag en op verkiezingsdag zelf telde de website ongeveer 4.500 nieuwe bezoekers – ruim 3% van het aantal kiezers. In de weken daarvoor bleef het aantal bezoekers beperkt tot ongeveer 400 per week¹⁴.

Nu alle informatie op een plek bij elkaar stond, rijst bij een aantal gemeenten weer de vraag of het toch niet handiger was om deze informatie (ook) via de eigen website te verspreiden. Voor een aantal inwoners is de gemeentewebsite immers toch de meest logische plek.

13 Bij het eerste experiment was meer dan de helft van de ongeldige stemmen een stem op een niet bestaand kandidaatnummer, bij dit tweede experiment nog geen 10%. Zie hoofdstuk 5.2.

14 Verwijzing naar Piwik rapportages?

Adviezen voor verbetering van de communicatiemiddelen zijn er ook:

- bij de advertenties met uitleg over het nieuwe stembiljet graag de minimale afmetingen vermelden, om te voorkomen dat de advertenties in kranten te klein worden afgebeeld;
- kijk naar de ordening van alle social posts, want nu raakten sommigen de draad kwijt;
- kijk of er op plekken waar nu relatief veel ongeldig is gestemd vooraf extra uitleg kan worden gegeven;
- pas de uitleg in de flyer bij de stempas over de mogelijkheid om alleen op een partij te stemmen aan, want dat is nu verwarrend.

9

**Registratie
teltijden**

9 Registratie teltijden

Bij het eerste experiment waren alle tellers en verkiezingsteams het er met elkaar over eens dat het tellen van het nieuwe stembiljet makkelijker en sneller gaat dan het tellen van het huidige stembiljet¹⁵. Maar het bleek lastig om de teltijden in experimenteergemeenten en referentiegemeenten zodanig vast te leggen dat ze goed met elkaar konden worden vergeleken. Niet alleen de manier waarop geteld werd verschilde: centraal of decentraal, met of zonder turven, in verschillende telteams of alles bij elkaar, enzovoort. Ook zaken als het aantal tellers, het aantal stembiljetten, de ervaring van de tellers, de notering van de start- en eindtijd in het proces verbaal hadden invloed.

Daarom is bij dit experiment geprobeerd een zo zuiver mogelijke vergelijking te maken door de teltijden terug te rekenen naar het gemiddeld aantal stembiljetten per teller per uur. Daarvoor is ingezoomd op een aantal tellocaties in de experimenteer- en de referentiegemeenten. Het ging om locaties waar min of meer op dezelfde manier werd geteld, en die in omvang en aantal ingezette tellers zoveel mogelijk op elkaar leken.

Op deze locaties was tijdens het tellen een observator aanwezig, die het aantal tellers noteerde en ook opvallende zaken tijdens het tellen.

Om het gemiddeld aantal stembiljetten per teller per uur te berekenen vormden de processen verbaal de basis: start- en eindtijd in minuten en het aantal getelde stembiljetten werd daaruit gehaald.

Bij centraal tellen blijkt het tellen van het nieuwe stembiljet ongeveer 60% sneller te gaan, bij decentraal tellen is het verschil groter, namelijk bijna twee keer zo snel.

15 Verslag evaluatie 'Eerste experiment met een nieuw stembiljet', Kamerstukken II, 2024/25, 35455, nr.21, https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2024D44600&did=2024D44600

Tabel 28

Gemiddeld aantal stembiljetten per teller per uur

Centraal tellen		Experimenteer				Referentie		
Locatie		1	2	3	4	1	2	2
Volgens PV	Aantal minuten	140	145	120	123	120	210	110
	Aantal stembiljetten	1785	900	1354	693	461	1089	748
Observatie	Aantal tellers	7	6	8	9	7	7	7
Resultaat	Gem aantal biljetten per teller	255	150	169	77	66	156	107
	Gem aantal biljetten per teller per uur	109	62	85	38	33	44	58
Gemiddeld aantal biljetten per teller per uur alles bij elkaar					73			45

Decentraal tellen		Experimenteer		Referentie	
Locatie		1	2	1	2
Volgens PV	Aantal minuten	240	90	245	175
	Aantal stembiljetten	2074	554	1559	549
Observatie	Aantal tellers	10	8	12	9
Resultaat	Gem aantal biljetten per teller	207	69	130	61
	Gem aantal biljetten per teller per uur	52	46	32	21
Gemiddeld aantal biljetten per teller per uur alles bij elkaar			49		26

10

**Aanbevelingen
naar aanleiding
van de onder-
zoeksresultaten**

10 Aanbevelingen naar aanleiding van de onderzoeksresultaten

- Zorg er ook bij een volgend experiment voor dat elke kiezer (kort) uitleg krijgt over het nieuwe stembiljet, ook als de kiezer aangeeft dat niet nodig te hebben.
- Bij de Tweede Kamerverkiezing van 29 oktober is in de voorlichting en uitleg aan kiezers extra aandacht besteed aan het voorkomen van een stem op een niet bestaand kandidaatnummer. Ga hier bij een volgend experiment mee door.
- Ga na hoe de uitleg aangepast kan worden over het inkleuren van 1 vakje, om het aantal ongeldige stemmen als gevolg van alleen een kandidaat inkleuren te verminderen.
- Zorg ervoor dat verkiezingsteams van gemeenten die voor de eerste keer stemmen met het nieuwe stembiljet (iets) intensieve begeleiding krijgen.

Bijlagen

- I. Kiezersreis met overzicht van alle voorlichtingsmiddelen om de kiezers vooraf te informeren
- II. Uitkomsten enquête onder kiezers direct na het stemmen
- III. Uitkomsten enquête onder stembureauleden
- IV. Verslag gesprekken met gemeenten
- V. Onderzoeksrapport Mare 'Toetsen varianten flyers stembiljet model 2'
- VI. Aangepaste vragenlijsten voor kiezers

